MASTER NEGATIVE
NO. 93-81323-4

AUTHOR:

MINUCIUS FELIX, MARCUS

TITLE:

M. MINUCII FELICIS OCTAVIUS

PLACE:

LUGDUNI-BATAVORUM

DATE:

1882

Master Negative #

93-81323-4

COLUMBIA UNIVERSITY LIBRARIES
PRESERVATION DEPARTMENT

BIBLIOGRAPHIC MICROFORM TARGET

Original Material as Filmed - Existing Bibliographic Record

87M66 1882
IE82 Minucius Felix, Marcus
M. Minucii Felicis Octavius, recensuit J. J. Cornelissen. Lugduni-Batavorum, Brill, 1882.
xx, 74 p. 20 cm.

77973

Restrictions on Use:

TECHNICAL MICROFORM DATA

FILM SIZE: 35 REDUCTION RATIO: 9x
IMAGE PLACEMENT: IA IIA IB IIB
DATE FILMED: 4 26 93 INITIALS SS
FILMED BY: RESEARCH PUBLICATIONS, INC WOODBRIDGE, CT

AIIM

Association for Information and Image Management

1100 Wayne Avenue, Suite 1100
Silver Spring, Maryland 20910

301/587-8202

Centimeter

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 mm

1 2 3 4 5

Inches

1.0 1.1 1.25 1.4 1.6 1.8 2.0 2.2 2.5 2.8 3.2 3.6 4.0 4.5 5.0 5.6 6.3 7.1 8.0 9.0 10

MANUFACTURED TO AIIM STANDARDS
BY APPLIED IMAGE, INC.

L. S.

Aureolus libellus, cui Octauio titulus est, philologorum non minus quam theologorum studia et curas omni tempore ad se allexit attraxitque. Nec immerito, quum reliquos rerum ecclesiasticarum scriptores Latinos Minucius aetate facile antecedat eaque sententiarum concinnitate et uerborum elegantia excellat, ut orationis genere optimis Latinitatis auctoribus fere aequiparari possit. In primis autem criticas doctorum hominum facultates exercuit, quorum iam inde a renatis literis ingens numerus sermoni eius castigando et perpoliendo operam dedit. Perpauca enim literarum monumenta supersunt, quibus uel tempus edax rerum uel hominum incuria grauius nocuerit quam huic ipsi Dialogo. Duo tantum Codices M. S. aetatem tulerunt, in quibus Octauius sub octaui Arnobii libri nomine extat, alter Parisinus (N°. 1661) saec. X, mendorum et lacunarum plenus, Bruxellensis alter, quorum tamen hic, ut a priore totus descriptus, criticae arti nullius momenti habendus est. Nec quidquam subsidii affert Editio Princeps, quae Romae a. MDXLIII prodiit in lucem, quum item a Parisino illo Co-

dice, idque interdum parum accurate, eam descriptam esse nunc liquido constet. Luculente hoc demonstrauit Carolus Halmius, uir celeberrimus, qui quam bene de Minucio meritus sit uix uerbis exprimi potest. Is enim primus eam Dialogi editionem parauit, quae recentioris philologiae progressibus apta quum esset et accommodata, doctorum optatis fere omni ex parte responderet. Lectiones Codicis Parisini a Laubmanno summa diligentia excussi accurate expressit; permultos locos et suis et Dombarti, Useneri, Vahleniique emendationibus felicissimis sanauit; antiquiorum doctorum coniecturas sedulo undique conquisitas subtili iudicio uel recepit, uel commemorauit. Halmiana recensio [1]) his subsidiis instructa et ornata, postquam a. MDCCCLXVII in lucem edita est, nonnullorum critica studia excitauit, utilia pleraque ac salutaria. Locis enim bene multis Halmium Codicis scripturam aut temere immutasse, aut iniuria intactam reliquisse grauissimis saepe argumentis demonstrarunt. Et aliorum et suis emendationibus prudenter et caute adhibitis nouam recensionem una cum interpretatione Germanica nuperrime edidit, quem modo nominaui, Bernhardus Dombartius [2]). Qua editione etsi non parua lux Minucio allata est, tamen aliquot locos deprehendisse mihi uideor, quibus editor, Codici misere plerumque corrupto nimiam fidem habere solitus, neque alienas neque suas coniecturas antea propositas repudiare debuit.

---

1) M. Minucii Felicis Octauius, Iulii Firmici Materni liber de errore profanarum religionum, recensuit et commentario instruxit Carolus Halm. Vindobonae 1867 (Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum, Vol. II).

2) Octavius. Ein Dialog des M. Minucius Felix, übersetzt von Bernhard Dombart. Zweite Ausgabe. Erlangen 1881.

De huius meae editionis consilio et ratione haec pauca monenda sunt. Codicis Parisini lectiones, ex Halmiana editione omnes depromptas, ut accuratissime potui, in calce describendas curaui. Coniecturas satis multas a prioribus editoribus immerito uel neglectas, uel improbatas, quatenus in notitiam meam peruenerunt [1]), recipiendas putaui. Etsi aliquoties factum est ut emendationes ab aliis editas reperirem, quas iam antea mihi ipse annotassem, tamen id indicare supersedi. Quum enim omnibus, qui criticae arti student, hoc unum propositum esse debeat ut scriptorum oratio purior fiat et emendatior, ita, dum uerum esse appareat. quod sit prolatum, nihil scire refert, quis primus inuenerit. Quamuis multa mihi sic praerepta uiderem, tamen non pauci loci reliqui erant quibus quid coniectando proficerem tentare possem. Itaque quoties scriptura mendo deprauata aliqua melioris lectionis uestigia ostendere uisa est, medicinam ei, utcunque potui, adhibui. Longe maior uero eorum locorum numerus est, quos, quia falsum in iis conuincere facilius esset quam uerum inuenire, intactos relinquere satius putaui. »Namque" — ut ipsius Minucii uerbis utar — »mea quoque opinione, quae sunt dubia, ut sunt, relinquenda sunt, nec tot ac tantis uiris deliberantibus temere et audaciter in alteram partem ferenda sententia est". De nonnullis autem coniecturis a me prolatis copiose dis-

---

1) Horum uirorum commentationes et annotationes inspicere mihi contigit: C. Bursian (Litter. Centralblatt 1863, p. 497 sqq), H. Sauppe (Gött. gel. Anz. 1867, p. 1992 sqq.), M. Haupt (Hermes 1867, p. 334 sq.), W. Hartel (Zeitschr. f. d. Oesterr. Gymn. 1868, p. 30 sqq.), E. Klussmann (Rhein. Mus. 1868, p. 543 et Philologus 1876, p. 206 sqq.), H. Usener (Jahrb. f. cl. philol. 1869, p. 393), B. Dombart (ibid. p. 417 sqq.), J. Maehly (ibid. p. 422 sqq.), E. Baehrens (Lection. Lat. p. 22 sqq.), H. A. Koch (Rhein Mus 1873, p. 615 sqq.).

serere superuacuum uideri potest. Ita enim existimo, quo manifestius scripturae uitium mutatione proposita tollatur, eo paucioribus opus esse uerbis, quibus legentium iudicio commendetur, quae tum demum utilia sunt ac necessaria, si emendandi ratione minus euidente et perspicua grauior scrupulus uel coniectantis, uel legentis animo eximendus est.

Primum igitur locum attingam, qui legitur I. 1 ut ipse quodammodo mihi uiderer in praeterita redire, non ea quae iam transacta et decursa sunt, recordatione renouare. — Renouare scripsi pro reuocare, quia recte dicitur memoria mea ad aliquid reuocatur siue in (ad) memoriam alicuius rei reuocor, sed memoria alicuius rei renouatur siue redintegratur, uel res memoria siue recordatione renouatur. Cf. Cic. de Fin. I. 57 sapientes bona praeterita grata recordatione renouata delectant; id. pro Quinct. 70 nolo hanc rem commemorando renouare; Liuius XXXIII. 33 laetitia... cogitationibus et sermonibus renouata. Quam saepe haec uocabula a librariis confusa sint docet Drakenb. ad Liuium, III. 51, ad Sil. It. XIV. 112.

III. 4 in Cod. haec leguntur oram curui molliter litoris iter fabulis fallentibus legebamus. hae fabulae erant Octaui disserentis de nauigatione narratio, quae ut sana sint uereor, quia in unius Octaui perpetuam narrationem fabularum nomen minime conuenit. Fabulas autem et sermones, quae amicos inter se habuisse apparet, illa ipsa narratione potius elicita esse credo, quamobrem edidi has fabulas excitarat coll. Cael. apud Cic. Ep. Fam. VIII. 10. 2 nuntii uarios sermones excitarunt. Excitarat librarii culpa abiit in erant ut I. 4 gloriosus in glorius, V. 1 sententia in sentia, XXVIII. 10 inpudicitiae in inpuditae. Menda huius generis haud semel in Cod occurrunt.

IV. 1 cum omnes hac spectaculi uoluptate caperentur. Omnes i. e. et Minucius, Caeciliusque atque Octauius et reliqui homines, qui in litore tunc uersabantur. — Cod. habet caperemur.

Ibid. 4 haec habet Cod. si placet ut ipsius sectae homo cum eo disputem, iam profecto intelleget facilius esse in contubernalibus disputare quam conserere sapientiam. Maehly, qui intellexit ipsius ferri non posse, quia Caecilius non tamquam ipsius, de qua sermo fuerit i. e. Christianorum, sed ut contrariae sectae homo disputationem inire uelit, scribendum putauit uel non ipsius, uel, quod magis ei placebat, ipse alius. Equidem conieci si placet et ipsi (i. e. Octauio) ut sectae homo cum eo disputem. De locutione sectae homo pro ethnicorum religionis sectatore Dombart in Edit. p. 124 apte comparari iubet Tertull. Idol. 14 i. f. — Pro conserere sapientiam, quod nihil est, Maehly dedit conserere more sapientium; conserere uero, absolute dictum, siue sermonem conserere, siue manus uel pugnam conserere significare contendas, sine exemplo est, quamobrem dedi conferre more sapientium. Conferre pro uerba s. sermonem conferre et apud antiquiores et apud recentiores in usu fuisse apparet; cf. Plaut. Rud. 338 omnes sapientes decet conferre et fabulari; Augustin. Ep. 33. 2. At uel sic locum sanatum esse vix credo. Parum probabile est Minucium, qua

est concinnitate in periodis construendis, scripsisse si placet ut disputem, intelleget facilius esse disputare. Fere non dubito quin uitium h. l. altius insideat.

V. 2 in Cod. est nullum negotium est patefacere, omnia in rebus humanis dubia, incerta, suspensa magisque omnia uerisimilia quam uera. Pro altero omnia, quod Wowero delendum uidebatur, dedi omnino coll. Cic. de Inuent. II. 161 uis et iniuria et omnino omne, quod obfuturum est; Ibid. I. 86 hoc genus et cetera necessaria et omnino omnis argumentatio.

VI. 3 dum aras extruunt interdum etiam ignotis numinibus et manibus. Ultimum uocabulum nullo modo ferri posse doctorum permulti uiderunt, quorum tamen nemo emendationem proposuit ex omni parte probabilem. Nec cum Usenero facio, cui et manibus ut glossema delendum uidebatur. Tam loci sententia quam ratio palaeographica suadebat ut scriberem ignotis numinibus et inauditis.

VII. 6 pro inde adeo pleni et mixti deo uates futura praecerpunt dedi inde adimpleti et mixti deo uates futura praecinunt. Quia enim gradationi, quae per adeo exprimitur, nullus hic locus est, adimpleti scribendum putaui coll. Lact. Ep. ad Pent. 43. 5 Deus prophetas misit diuino spiritu adimpletos; Firm. Matern. 4. 2 adimpleti tibiarum cantu uocant deam suam. — Praecerpere cibos (XII. 5) quid sit uideo, at haereo in praecerpere futura, nec satis intellego qui Dombartius interpretari potuerit »sie erhalten Aufschluss ueber die Zukunft", quum haec significatio a praecerpendi uerbo prorsus aliena sit. Haud longe a ueritate aberrare mihi uisus sum scribendo praecinunt coll. Plin. H. N. VIII. 46. 71 hi greges repente lymphati futura praecinunt; Lact. Inst. I. 4. 3 quis enim mentis emotae non modo futura praecinere, sed etiam cohaerentia loqui possit?

VII. 6 etiam per quietem deos uidemus, audimus, agnoscimus, quos impie per diem negamus, tollimus, eieramus. Ita edidi coll. Cic. de Nat. Deo. I. 12. 29 quum [Democritus] quia nihil semper suo statu maneat, neget esse quidquam sempiternum: nonne deum omnino ita tollit, ut nullam opinionem eius reliquam faciat? Ibid. 30. 85 uideo nonnulllis uideri, Epicurum, ne in offensionem Atheniensium caderet, uerbis reliquisse deos, re sustulisse. — In Cod. legitur nolumus; eieramus pro peieramus dedit J. F. Gronouius.

VIII. 4 de ultima faece collectis imperitioribus et mulierculis credulis... globum profanae coniurationis instituunt. Ita edidi coll. Nep. Att. 8 sic ille consensionis globus unius dissensione disiectus; Vell. II. 58 hi una cum coniurationis globo, stipati gladiatorum manu, Capitolium occupauere. — Cod. habet plebem.

VIII. 5 honores et purpuras reiciunt dedi coll. XXXI. 6, ubi Octauius huic accusationi respondens dicit nec de ultima statim plebe consistimus, si honores uestros et purpuras recusamus. Fieri uix potest, ut Cod. lectio despiciunt uera sit et genuina, quia fere continuo praecedit templa uetusta despiciunt.

Quae deinceps in Cod. leguntur spernunt tormenta praesentia, dum incerta metuunt et futura et dum mori post mortem timent, interim mori non timent :ita illis pauorem fallax spes solacia rediuiua blanditur uariis modis corrupta sunt et deprauata. Primum post tormenta exidisse uidetur certa et, solet enim Minucius praesertim in contra positis hanc legem diligentissime obseruare, ut alterum membrum alteri accurate adaequet. Quae autem deinde leguntur inania sunt et sensu uacua, nec quidquam lucramur lectione Editionis Principis Romanae, quam Halmius recepit, solacio rediuiuo; nam, etiamsi recte dici potest spes mihi blanditur solacio pro spes blandum mihi solacium affert, id quod cum maxime addubito, quid quaeso est solacium rediuiuum? Nugas enim uenditare uidentur qui affirmant solacium rediuiuum esse solacium, quod spes praebeat resurrectionis ex mortuis. Quid Minucius re uera scripserit pro certo affirmare minime ausim. Edidi, idque haud sine dubitatione, ita illis pauorem facit fallax spes, fiducia ridicula blanditur. V. Spes expectationem significare et in malam partem accipiendum esse apparet, ut fere sit metus et timor, ut apud Liuium II. 3. 1; XXI. 6. 5; XXII. 48. 5. Cf. Lucan. Phars. V. 454 spes naufragii; Stat. Theb. IX. 129 spes necis. Fallax spes igitur, quae Christianis pauorem facit, est uanus metus mortis illius, quam somniant, post mortem, fiducia autem ridicula est fiducia beatitudinis aeternae, qua freti et tormenta spernunt praesentia neque decessum ex hac uita metuunt. Ridicula excogitauit Wopkens.

IX. 6 pro multas epulas, cui lectioni grammatica ratio repugnare uidetur, scripsi unctas epulas. Cf. XXXI. 5 conuiuia non tantum pudica colimus sed et sobria: nec enim indulgemus epulis, quibus uerbis Octauius huic Caecilii criminationi de epularum luxurie respondet.

IX. 7 euerso et extincto... lumine... nexu se infandae cupiditatis inuoluunt. Comp. Plin. Ep. II. 5. 7 me laus et gratulatio secuta est, quod nec famam meam... laeseram, nec me laqueis tam insidiosae interrogationis inuolueram. — In Cod. inepte legitur nexus... inuoluunt.

Inter omnes, qui in Minucium studia contulerunt, satis constat omnium frequentissimos eos in Cod. locos esse, quibus uicinarum literarum similitudine deceptus librarius aut totum uocabulum, aut uocabuli partem praetermiserit. Notabilia huius erroris exempla inueniuntur X. 4 Deum illum suum... in omnium mores et actus omnium, in uerba denique... inquirere et XII. 7 quibus ut non est datum intellegere ciuilia, ita multo magis denegatum est disserere diuina. Ut illic et et in, ita hic ut et ita propter praecedentium literarum similitudinem intercidisse ipsa uerborum constructio ostendit.

XI. 7 multa ad haec subpetunt, ni festinet oratio. iniustos ipsos magis nec laboro, iam docui. Absurdissimam hanc lectionem iis tuendam relinquo, qui quum a librorum auctoritate, quam dicunt, transuersum unguem discedere non audeant, ineptissima quaeque incredibili argutia quadam interpretari soleant. Mihi non dubium est, quin mendo locus laboret atque eo, quod nullo negotio tolli possit. Praecedunt enim haec hoc errore

decepti beatam sibi ut bonis et perpetem uitam mortuis [Christiani] pollicentur, ceteris ut iniustis poenam sempiternam. Caecilius autem, qui multus fuerat in Christianorum uitiis et erroribus demonstrandis, ita pergit ipsos iniustos magis nec ita bonos, iam docui. Magis pro potius ut V. 2; XXXVI. 4, cf Dombart in Ed. p. 141.

XIII. 1 quamquam si philosophandi libido est, Socraten... quisque uestrum ad amussim, si poterit, imitetur. Ad amussim i. e. accurate et exacte, cf. Varro R. R. II. 1. 26 numerus ad amussim; Gell. I. 4. 1 (ed. Hertz) iudicium atamussim, Id. XX. 1. 34 talionem ad amussim aequiperare; Macrob. Sat. I. 4 ad amussim uerum. — In Cod. leguntur uoces mutilae tantus est.

XIV. 2 parce inquam in eum plaudere. Haerent in his uerbis interpretes et de significatione inter se dissentiunt; alii enim explicant »noli eum explodere" itaque uim iis attribuunt quae nullo exemplo confirmatur. At uero non explodit Caecilius neque explodere potest Octauium, qui nihil adhuc protulerit, quod aut approbationem elicere posset aut improbationem. Quae autem praecedunt ecquid.... philosophorum ita dixit Caecilius, ut suis uerbis elatus et exultans, aduersarium suum cum fastu quodam et contemptu ludibrio haberet, quamobrem alii explicant »noli eum dictis tuis laedere." Sed plaudere in alqm. non magis laedere significat, quam explodere. Mihi probabilius uidetur in eum plaudere scripturae uitio laborare. De emendandi ratione etsi aliquantum dubito, tamen optimum uisum est edere inepte ludere.

quod certe sententiae in primis accommodatum est.

XVII. 2 nos, quibus uultus erectus, quibus suspectus in caelum datus est sermo et ratio, per quae Deum adgnoscimus, sentimus, imitamur. Usenerus uidit post caelum inserendum esse quibus, ut recte oratio procederet; at plura his uerbis insunt, quae emendatione egent. Primum pro sermo requiro sensus, nam inepte sermo ualere dicitur ad Deum cognoscendum; deinde uero pro imitamur ut intuemur scribatur necesse est. His mutatis omnia sana mihi uidentur: adgnoscimus Deum ratione, sentimus sensu, intuemur uultu suspectuque. Confirmantur hae emendationes iis, quae deinceps leguntur, quo magis mihi uidentur qui hunc mundi totius ornatum non diuina ratione perfectum uolunt... mentem, sensum, oculos non habere.

XVII. 9 in Cod. legitur mari intende lege litoris stringitur, quae uerba qui explicasse sibi uidentur affirmant stringitur significare coercetur, circumscribitur, refrenatur, sed nullum locum reperire potui ubi stringere illam uim habeat, nisi apud Claudian. de Bello Gild. 371 quaecunque meo gens barbara nutu Stringitur, adueniat. Deinde lege litoris dictum esse uolunt pro natura litoris coll. Ouid. Amor. III. 2. 20; Halieut. 32. Sed, ut concedatur mare lege litoris stringitur scriptum esse pro mare litoris natura certis finibus coercetur, fieri non potest ut Caecilius hic maris mentionem fecerit, quum paulo post dicat aspice oceanum, refluit reciprocis aestibus. Manifestum autem est sententiam desiderari, quae seqq. quicquid arborum est uide, quam e terrae uisceribus anima-

tur omnibus partibus respondeat. His rationibus ductus tentaui in arua intende, seges ut roribus tinguatur. Seges enim et arbores, caelestes rores (Ouid. Fast. I. 312) et terrae uiscera, animari et tingui apte inter se opponuntur. In arua intende ut XXXII. 8 in solem intende; rore s. roribus tingui ut Calp. Eclog. V 54 frigida nocturno tinguuntur pascua rore. Cf. Arnob. I. 2 et 21. — Prorsus eadem uerborum constructio legitur supra § 5 caelum ipsum uide, quam late tenditur, quam rapide uoluitur.... uide et annum, ut solis ambitus faciat et mensem uide, ut luna auctu, senio, tabe se circumagat.

XVII. 10 quid loquar apte disposita erecta montium, uallium flexa, porrecta camporum. Ita edidi, ut uera gradatio restitueretur. Cf. Liuius XXXII. 4. 4 quae transeunti confragosa loca inplicatasque flexibus uallium uias... repente... uniuersa panditur planities. — In Cod. est collium.

XVIII. 6 quando umquam regni societas aut cum fide coepit aut sine cruore discessit. Quia discessit nullo modo ferri posse intellegerent, plerique editores praeeunte Ursino (ex Cyprian. 5. 2) scripserunt desiit. Mihi probabilior coniectura uidetur Minucium scripsisse coepta aut... discissa est coll. Liuius XXIV. 48. 13; XXIX. 11. 2; XLIV. 14. 9; Cic. Lael. 21. 76.

XIX. 2 Maro ut glossema uncis inclusi Si adiectiuo Mantuanus additum esset uates, uel Homerus, nihil sane esset mutandum, at Mantuanus Maro non ferendum puto. Simpliciter Mantuanus Minucium scripsisse credo quemadmodum Macrob. Sat. V. 1 hoc solum audebo dixisse, quia facundia Mantuani multiplex et multiformis est.

XX. 1 exposui opiniones omnium ferme philosophorum, quibus inlustrior gloria, et Deum unum multis liquet designasse eos nominibus. Ita edidi, ut loco misere deprauato suam adhiberem medicinam, in Cod. enim scriptum est q. i. gloria est, Deum unum multis licet designasse nominibus. — Sequuntur haec ut quiuis arbitretur aut nunc Christianos philosophos esse aut philosophos fuisse iam tunc Christianos. Ita perperam editum esse secundae me docuerunt curae, quum iam schedae typis descriptae essent. Vera nimirum lectio est ut quis arbitretur.[1]).

Ibid. 4 quicquid fatue licet fingere, illis libenter erat audire. Cod. habet famae. Lectionem autem, quam dedi, loci ratio postulare uidetur, non enim fama aniles illas fabellas finxerat, sed, ut supra scriptum est, inperitorum antiquitas. V. fatue i. e. stolide et inepte, saepius apud scriptores ecclesiasticos inuenitur; cf. Tertull. adu Hermog. 10; de Patient. 6; Arnob. I. 45.

XXI. 2 in eandem sententiam et Persaeus philosophatur et amplectitur inuentas fruges et frugum ipsarum repertores isdem nominibus. Comp. Cic. Tusc. III. 13. 30 tantum... excellit illud... quod honestum, quod rectum, quod decorum appellamus, quod idem interdum uirtutis nomine amplectimur. — Cod. habet adnectit.

---

1) Grauius peccaui VIII. 5, ubi Halmianam Editionem satis neglegenter descripsi, in qua post seminudi comma puncti loco positum est Errorem ipse correxit Halmius in Praef. p. XVIII.

Ibid. § 4, ubi legitur in Cod. Saturnum... principem huius generis et examinis, correxi gregis et examinis coll. Hor. Sat. II. 3. 43; Ep. I. 4. 16; Beier ad Cic. de Off. I. 37. 132.

XXII. 2 Ceres facibus accensis et serpente.... circumlata errore subreptam et corruptam Liberam anxia et sollicita uestigat. Post serpente lacunae signum posui, quia nonnulla intercidisse satis manifestum est, ita ut haec fere scripta fuisse uideantur facibus accensis et serpente *currui iuncta uago* circumlata errore. In antiquioribus fabulis anguis uel angues, alati uel non alati, currui iuncti, quibus Ceres in filiae in uestigatione circumuecta sit, nusquam commemorantur. Recentiorum uero figmentis saepius ei attribuuntur uelut apud Ouid. Fast. IV. 497 et Florum, Verg. Or. an Poet. p. 107. 27 Halm; cf. Preller Gr. Mythol. Vol. I. p. 597, n. 1 Ed. II. — Circumlata habet Ed. Rom. iu Cod. est circumdata.

Ibid. 6 [Iuppiter] cum Hammon dicitur, habet cornua et cum Capitolinus, tunc gerit fulmina, et cum Latiaris, cruore perfunditur, et cum Feretrius, non auditur. Postrema uerbo non auditur omni sensu destituta esse nemo non intellegit. Recte J. F. Gronouius in Obss. in Script. Eccl. p. 81 haec annotat: »siue audiatur aut adeatur Feretrius, siue nec audi»atur nec adeatur; siue Ioui suspendantur opima, siue »Marti; nihil interest ad habitum externum et figuram sta»tuae Iouis Feretrii. Tale autem uerbum requiritur, quo »explicetur, Iouem, cum Feretrius dicitur, insigni et pro»prio differentique a caeteris prioribus cultu fuisse adorna»tum." Deinde corrigit opimis induitur, optime sane ad sensum, propius uero ad Codicis uestigia accedes scribendo donis abditur. Donis clauditur coniecit Crusius.

XXIII. 8 his... corrumpuntur ingenia puerorum et isdem fabulis inhaerentibus adusque summum aetatis robur adolescunt. In Cod. legitur summae aetatis robur, quod mutaui, quia summa aetas, ut suprema et extrema aetas, nihil aliud quam senectutem significare potest. Cf. Edd. ad Iuu. Sat. 1. 5.

XXV. 1 nimirum insignis et nobilis iustitia Romana ab ipsis imperii nascentis incunabulis auspicata est. nonne in ortu suo et scelere collecti et muniti immanitatis suae terrore creuerunt? Verborum tenor et dispositio post alterum et nomen excidisse docet, quod praecedenti scelere respondeat. Suppleui lacunam scribendo impunitate, quod suppeditauit Cyprianus, de idol. uanit. 3. 2, qui ita Minucium excerpsit: populus de sceleratis et nocentibus congregatur et asylo constituto facit numerum impunitas criminum.

Eodem subsidio usus locum correxi, qui legitur XXVII. 2, terrent mentes, membra distorquent, ut ad cultum sui cogant, ut nidore altarium uel hostis pecudum saginati, remissis quae constrinxerant, curasse uideantur. Vulgo hic editur hostiis; ueram lectionem esse bustis docet Cyprianus l. c. 4. 3: mentes terrent, membra distorquent, ualetudinem frangunt, morbos lacessunt ut ad cultum sui cogant, ut nidore altarium et rogis pecorum saginati, remissis quae constrinxerant, curasse uideantur.

XXVII. 3 in Cod. haec leguntur hi sunt et furentes, quos in publicum uidetis excurrere, uates et ipsi absque templo sic insaniunt, sic bacchantur, sic rotantur. Editores tantum non omnes receperunt Dauisii coniecturam hinc sunt. Ego potius crediderim hisunt deprauatum esse ex insani, id quod ipsa sententia postulat. Qua mutatione introducta sic insaniunt, tamquam glossema, expungendum erit, nam apud Minucium in periodorum structura ea uerborum congruentia et aequabilitas inueniri solet, ut posterior pars priori exacte conueniat. Verissime Usenerus (Jahrb. f. cl. Philol. vol. 99. p. 401) haec annotat: »abgesehen von solchen stel»len, wo sätze und begriffe absichtlich gehäuft werden, »bindet sich Minucius an einen strengen und meistens auch »durch entsprechende gegensätze sorgfältig zugespitzten pa»rallelismus; wo man eine abweichung von dieser manier »wahrnimt, nötigen meist gewichtige gründe eine trübung »der überlieferung anzunehmen."

XXX. 2 in Cod. est uos enim uideo procreatos filios... feris et auibus exponere. Lacunae signum ante procreatos posui, quia fere non dubitandum est, quin unum uel plura uerba exciderint. N. Heinsius (Aduers. p. 409) suppleuit modo, quod non probandum puto, quum modo procreatos nemo umquam filios recens natos dixerit. Probabilius existimo desiderari uel domi (cf. XXXI. 4 domi natos alienae misericordiae... exponere), uel uerba fere idem notantia ut apud Val. Max. VII. 7. 3. Tettius in proprio lare procreato filio... paternum nomen abrogauit (ita Maduigius, Adu. Crit. vol. II. p. 329, pro iure).

Ibid. 6 in Cod. haec leguntur tantumque ab humano sanguine cauemus, ut nec edulium pecorum in cibis sanguinem nouerimus. Inepte, opinor, et ridicule abstinentia a pecorum sanguine affertur ad demonstrandum quantopere ab humano sanguine Christiani caueant. Scribendum esse conieci tantumque a contamine sanguinis cauemus coll. Tertull. Apol. 9 erubescat error uester Christianis, qui ne animalium quidem sanguinem in epulis esculentis habemus, qui propterea suffocatis quoque et morticinis abstinemus, ne quo modo sanguine contaminemur uel intra uiscera sepulto.

XXXII. 5 obtutus intuentis hebetatur non a Minucio scripta esse, sed a nescio quo glossatore, qui praecedentia acies submouetur, inusitatius certe dicta, explicare uoluerit, e contextu manifestum est. Etenim si hic duobus membris Minucius usus esset, aequabilitatis lex et ratio, quam perpetuo sequitur, necessitatem ei imposuisset alterum membrum addendi sequenti omnis uisus extinguitur.

XXXIV. 12 quorum error augetur et in saeculo libertate remissa et Dei patientia maxima. Koch (Rhein. Mus. uol. 28, p. 621) delendum censet in, ut saeculo sit datiuus pendens a remissa; de datiuo ei consentio, sed pro et in scribere malui etiam.

XXXVII. 1 quam pulchrum spectaculum Deo, cum Christianus cum dolore congreditur, cum aduersum minas et supplicia et tormenta componitur, cum strepitum mortis et horrorem carnificis inripiens inculcat. Haec ita ab editoribus et interpreti-

bus explicantur, ut *strepitum mortis* intellegere affirment strepitum instrumentorum doloris ac necis. Quod male sanae opinionis figmentum et somnium mihi uidetur, nam, ut reliqua silentio praetermittam, fieri non potest, ut Minucius uno tenore copulauerit primum *mortem* et *carnificem*, alterum generale nomen, alterum speciale, deinde *strepitum* et *horrorem*, quae nihil quidquam inter se commune habeant. Pro *strepitum mortis* igitur uerba desiderari apparet, quae sequentibus *horrorem carnificis* apte et congruenter respondeant. His adductus sum ut ederem *saeuitiam tortoris* coll. Sen. Epist. 66. 21 *stet illic licet carnifex, stet tortor atque ignis, perseuerabit, nec quid passurus, sed quid facturus sit adspiciet.* Pro *inripiens* dedi ex Gelenii coniectura *inridens*, pro *inculcat*, quod nihil est, scripsi *conculcat* i. e. conterit et contemnit.

Reliquas quas feci mutationes, quia explanatione minus egere uidebantur, in infimis paginis uerbo indicare satis habui.

J. J. C.

Scr. Lugd. Bat.
m. Martio a. MDCCCLXXXII.

M. MINUCII FELICIS
OCTAVIUS.

Cogitanti mihi et cum animo meo Octaui boni et 1
fidelissimi contubernalis memoriam recensenti tanta dulcedo et adfectio hominis inhaesit, ut ipse quodammodo mihi uiderer in praeterita redire, non ea quae iam transacta et decursa sunt, recordatione renouare: ita 3
eius contemplatio quantum subtracta est oculis, tantum pectori meo ac paene intimis sensibus inplicata est. nec inmerito decedens uir eximius et sanctus inmensum sui desiderium nobis reliquit, utpote cum et ipse tanto nostri semper amore flagrauerit, ut et in ludicris et *in* seriis pari mecum uolantate concineret [eadem uelle uel nolle]: crederes unam mentem

1 Arnobii Liber VII explicit incipit liber VIII feliciter 4 recensenti *partim in litura* 5 inhesit 7 renouare *scripsi* — reuocare 9 pene 10 decedens *Dauisius* — discedens 13 in *addidit Heumann* 14 eadem uelle uel nolle *obelo notauit Wopkens;* mentem duobus *Fielitz* — mentem in duobus

4 duobus fuisse diuisam. sic solus in amoribus, *solus*
conscius, ipsis socius in erroribus: et cum discussa
caligine de tenebrarum profundo in lucem sapientiae
et ueritatis emergerem, non respuit comitem, sed,
quod est gloriosius, praecucurrit. itaque cum per uni-
uersam conuictus nostri et familiaritatis aetatem mea
cogitatio uolueretur, in illo praecipue sermone eius
mentis meae resedit intentio, quo Caecilium supersti-
tionis uanitatibus etiamnunc inhaerentem disputatione
grauissima ad ueram religionem reformauit.

II Nam negotii et uisendi mei gratia Romam conten-
derat, relicta domo, coniuge, liberis, et quod est in
liberis amabilius, adhuc annis innocentibus et adhuc
dimidiata uerba temptantibus, loquellam ipso offensan-
2 tis linguae fragmine dulciorem. quo in aduentu eius
non possum exprimere sermonibus, quanto quamque
inpatienti gaudio exultauerim, cum augeret maxime
laetitiam meam amicissimi hominis inopinata praesen-
3 tia. igitur post unum et alterum diem, cum iam et
auiditatem desiderii frequens adsiduitatis usus inplesset
et quae per absentiam mutuo de nobis nesciebamus,
relatione alterna comperissemus, placuit Ostiam petere,
amoenissimam ciuitatem, quod esset corpori meo sic-
candis umoribus de marinis lauacris blanda et adposita
curatio: sane et ad uindemiam feriae iudiciariam cu-

1 sic solus in amoribus, solus conscius, ipsis socius in erroribus *Koch* — sic solus in amoribus conscius ipse socius in erroribus. 5 gloriosius *cor. m.* 2 *ex* glorius 8 quo *E. R.* — quod; superstitionis *Machly* — superstitiosis 21 mutuo *Heumann* — mutuam 22 hostiam

ram relaxauerant. nam id temporis post aestiuum ar-
dorem in temperiem semet autumnitas dirigebat. itaque
cum diluculo ad mare inambulando litori pergeremus,
ubi et aura adspirans leniter membra uegetaret et cum
eximia uoluptate mollis uestigio cedens harena subsi-
deret, Caecilius simulacro Serapidis denotato, ut uulgus
superstitiosum solet, manum ori admouens osculum
labiis inpressit.

Tunc Octauius ait: Non boni uiri est, Marce frater, III
hominem domi forisque lateri tuo inhaerentem sic in
hac inperitiae uulgaris caecitate deserere, ut tam lu-
culento die in lapides eum patiaris inpingere, effigiatos
sane et unctos et coronatos, cum scias huius erroris
non minorem ad te quam ad ipsum infamiam redun-
dare. cum hoc sermone eius medium spatium citatius 2
emensi iam liberum litus tenebamus. ibi harenas ex- 3
timas, uelut sterneret ambulacro, perfundens lenis unda
tendebat, et ut semper mare etiam positis flatibus
inquietum est, etsi non canis spumosisque fluctibus
exibat ad terram, tamen crispis torosisque identidem
erroribus delectati perquam sumus, cum in ipso aequo-
ris limine plantas tingueremus, quod vicissim nunc

1 aestiuum ardorem *Koch* — aestiuam diem 3 litori *Cellarius* — litore 4 ubi *Koch* — ut 5 uoluptate *E. R. in praef.* — uoluntate; mollis *Ursinus* — molli 7 superstitiosum *maluit Halm coll.* XVIII. 11 -- superstitiosus 8 inpressit *Ursinus* — praessit 15 citatius *Hartel* — ciuitatis 17 uelud *et sic saepius* 18 semper *corr. ex* super 20 *crispis tororisisque *rasura correctum* 25 identidem *Usener*: ibidem.

adpulsum nostris pedibus adluderet fluctus, nunc re-
4 labens ac uestigia retrahens in sese resorberet. sensim itaque tranquilleque progressi oram curui molliter litoris iter fabulis fallentibus legebamus. has fabulas excitarat
5 Octaui disserentis de nauigatione narratio. sed ubi eundi spatium satis iustum cum sermone consumpsimus, eandem emensi uiam rursus uersis uestigiis terebamus, et cum ad id loci uentum est, ubi subductae nauiculae substratis roboribus a terrena tabe suspensae quiescebant, pueros uidimus certatim gestientes testa-
6 rum in mare iaculationibus ludere. is lusus est testam teretem iactatione fluctuum leuigatam legere de litore, eam testam plano situ digitis conprehensam inclinem ipsum atque humilem quantum potest super undas inrotare, ut illud iaculum uel dorsum maris raderet [uel enataret], dum leni impetu labitur, uel summis fluctibus tonsis emicaret [emergeret], dum adsiduo saltu subleuatur. is se in pueris uictorem ferebat, cuius testa et procurreret longius et frequentius exsiliret.

IV Igitur cum omnes hac spectaculi uoluptate caperentur, Caecilius nihil intendere neque de contentione ridere, sed tacens, anxius, segregatus dolere se nescio
2 quid uultu fatebatur. cui ego: Quid hoc est rei? cur non agnosco, Caecili, alacritatem tuam illam? et illam

4 has fabulas excitarat *scripsi* — haec (*corr. m.* 2 *in* hae) fabulae erant 9 tabe *Dombart* — labe; 10 uidimus *Usener* — uidemus 16 uel enataret *del. Bursian;* laeni 17 emergeret *del. Wowerus* 20 caperentur *scripsi* — caperemur 22 dolere se *Maehly* — dolore.

oculorum etiam in seriis hilaritatem requiro. tum ille: 3
Iam dudum me Octaui nostri acriter angit et remordet oratio, qua in te inuectus obiurgauit neglegentiae, ut me dissimulanter grauius argueret inscientiae. itaque 4
progrediar ulterius: de toto integro mihi cum Octauio res est. si placet et ipsi ut sectae homo cum eo disputem, iam profecto intelleget facilius esse in contubernalibus disputare quam conferre more sapientium: modo in istis ad tutelam balnearum iactis et in 5
altum procurrentibus petrarum obicibus residamus, ut et requiescere de itinere possimus et intentius disputare. et cum dicto eius adsedimus, ita ut me ex tribus 6
medium lateris ambitione protegerent: nec hoc obsequi fuit aut ordinis aut honoris, quippe cum amicitia pares semper aut accipiat aut faciat, sed ut arbiter et utrisque proximus aures darem et disceptantes duos medius segregarem.

Tum sic Caecilius exorsus est: Quamquam tibi, V
Marce frater, *id* de quo cum maxime quaerimus non sit ambiguum, utpote cum diligenter in utroque uiuendi genere uersatus repudiaris alterum, *alterum* conprobaris, in praesentiarum tamen ita tibi informandus est animus, ut libram teneas aequissimi iudicis nec in alteram partem propensus incumbas, ne non tam

2 et *in litura* 6 et ipsi ut *scripsi* — ut ipsius 8 conferre more sapientium *scripsi* — conserere sapientiam (conserere more sapientium *Maehly*) 11 requiescere *erasa littera* a 13 obsequii *sed corr.* 19 id *addidit Heumann* 21 alterum *additum in E. R.*

ex nostris disputationibus nata sententia quam ex tuis
2 sensibus prolata uideatur. proinde si mihi quasi nouus
aliqui et quasi ignarus partis utriusque considas, nul-
lum negotium est patefacere, omnia in rebus humanis
dubia, incerta, suspensa magisque omnino uerisimilia
3 quam uera. quo magis mirum est nonnullos taedio
inuestigandae penitus ueritatis cuilibet opinioni temere
succumbere quam in explorando pertinaci diligentia
4 perseuerare. atqui indignandum omnibus *et omnibus*
indolescendum est audere quosdam, et hos studiorum
rudes, litterarum profanos, expertes artium etiam sordi-
darum, certum aliquid de summa rerum ac maiestate *dei*
decernere, de qua tot omnibus saeculis sectarum plu-
5 rimarum usque adhuc ipsa philosophia deliberat. nec
inmerito, cum tantum absit ab exploratione diuina
humana mediocritas, ut neque quae supra nos caelo
suspensa [sublata] sunt, neque quae infra terram
profundo demersa sunt, aut scire sit datum aut scrutari
permissum aut suspicari religiosum, at beati satis satis-
que prudentes iure uideamur, si secundum illud uetus
sapientes oraculum nosmet ipsos familiarius nouerimus.
6 sed quatenus indulgentes insano atque inepto labori
ultra humilitatis nostrae terminos euagamur et in ter-

1 sententia *corr. m.* 1 *ex* sentia; ex tuis *corr. m.* 2 *ex.* exuis 5 omnino *scripsi* — omnia 6 tedio 9 atqui *Dombart* — itaque 9 et omnibus *addidit Baehrens*; hos *Idem* — hoc 11 rude 12 dei *addidit Wirth* 13 qua 1. *m. corr. e* quo 14 filosofia 17 sublata *del. Maehly*; profundo *Bursian* — profunda 18 ut scrutare; 19 suspicari *Dombart* — stuprari 21 sapientes *Jensius* — sapientis.

ram proiecti caelum ipsum et ipsa sidera audaci cu-
piditate transcendimus, uel hunc errorem saltem non
uanis et formidulosis opinionibus implicemus. sint prin- 7
cipio omnium semina natura in se coeunte densata,
quis hic autor deus? sint fortuitis concursionibus totius
mundi membra coalita, digesta, formata, quis deus
machinator? sidera licet ignis accenderit [et] caelum
licet sua materia suspenderit, licet terra se *suo* fun-
dauerit pondere et mare licet confluxerit e liquore, unde
haec religio, unde *dei* formido? quae superstitio est?
homo et animal omne quod nascitur, inspiratur, attol- 8
litur, elementorum inuoluntaria concretio est, in quae
rursum homo et animal omne diuiditur, dissoluitur,
dissipatur: ita in fontem refluunt et in semet omnia
reuoluuntur, nullo artifice nec duce nec auctore. sic 9
congregatis ignium seminibus soles alios atque alios
semper splendere *uidemus*, sic exalatis terrae uaporibus
nebulas semper *alias* adolescere, quibus densatis co-
actisque nubes altius surgere, isdem labentibus pluuias
fluere, flare uentos, grandines increpare, uentis nubes
conlidentibus tonitrua mugire, rutilare fulgora, fulmina
praemicare: adeo passim cadunt, *in* montes inruunt,

7 et *deleri maluit Halm*; terra se suo fundauerit *scripsi* — terram fundauerit 9 et mare et licet *ante rasuram*; confluxerit *Dauisius* — influxerit 10 dei *addidit Klussmann* 12 inuoluntaria *Idem* — ut uoluntaria; concretio *corr. e* concreto 13 dissoluitur *scripsi* — soluitur 15 duce *Ott* — iudice 17 uidemus *addidi* 18 alias *addidit Sauppe* 20 uentis nubes *Koch coll. Lucret.* 6. 96 *sqq.* — uel nimbis 22 in *addidit Maehly*.

arboribus incurrunt, sine dilectu tangunt loca sacra et profana, homines noxios feriunt *saepe* et saepe religio-
10 sos. quid tempestates loquar uarias et incertas, quibus nullo ordine uel examine rerum omnium impetus uolutatur? in naufragiis bonorum malorumque fata mixta, merita confusa? in incendiis interitum conuenire insontium nocentiumque? et cum tabe pestifera caeli tractus inficitur, sine discrimine omnes deperire? et cum belli ardore saeuitur, meliores potius occum-
11 bere? in pace etiam non tantum aequatur nequitia melioribus, sed extollitur, ut in pluribus nescias, utrum
12 sit eorum detestanda prauitas an optanda felicitas. quod si mundus diuina prouidentia et alicuius numinis auctoritate regeretur, numquam mereretur Phalaris et Dionysius regnum, numquam Rutilius et Camillus
13 exilium, numquam Socrates uenenum. ecce arbusta frugifera, ecce iam cana seges, iam temulenta uindemia imbri corrumpitur, grandine caeditur, adeo aut incerta nobis ueritas occultatur et premitur, aut quod magis credendum est, uariis et lubricis casibus soluta legibus fortuna dominatur.

VI Cum igitur aut fortuna caeca aut incerta natura sit, quanto uenerabilius ac melius ancipites ueritatis maiorum excipere disciplinam, religiones traditas colere,

2 saepe *addidit Klussmann* 6 mixtā erita 1. *m* 11 extollitur *Usener* — et colitur 15 dionisius 17 iam cana seges *Heumann* — iam seges cana 22 caeca *Dombart* — certa 23 ancipites *Usener* — antistites.

deos, quos a parentibus ante inbutus es timere quam nosse familiarius, adorare, nec de numinibus ferre sententiam, sed prioribus credere, qui adhuc rudi saeculo in ipsis mundi natalibus meruerunt deos uel ciues habere uel reges? inde adeo per uniuersa imperia, prouincias, oppida uidemus singulos sacrorum ritus gentiles habere et deos colere municipes, ut Eleusinios Cererem, Phrygas Matrem, Epidaurios Aesculapium, Chaldaeos Belum, Astarten Syros, Dianam Taurios, Gallos Mercurium, *numina* uniuersa Romanos. sic 2
eorum potestas et auctoritas totius orbis ambitum occupauit, sic imperium suum ultra solis uias et ipsius Oceani limites propagauit, dum exercent in armis uirtutem religiosam, dum urbem muniunt sacrorum religionibus, castis uirginibus, multis honoribus ac nominibus sacerdotum, dum obsessi et citra solum Capitolium capti colunt deos, quos alius iam spreuisset iratus, et per Gallorum acies mirantium superstitionis audaciam pergunt telis inermes, sed cultu religionis armati, dum captis hostilibus moenibus adhuc ferociente uictoria numina uicta uenerantur, dum undique hospites deos quaerunt et suos faciunt, dum aras extruunt interdum etiam ignotis numinibus et inauditis

2 estimere 1. *m*: aestimere *corr.* 4 in ipsis *Gelenius* — in ipsius; mundi *corr. e* mundus; ciues *Heumann* — faciles 6 opida 7 ut *E. R.* — et 8 esculapium chaldeos 10 numina *addidit Halm*; uniuersam, *sed* m *erasa* 11 ambitum *Halm* — ambitus 18 iratus *Wowerus* — iratos 20 captis *Ouzelius* -- capti in 23 interdum etiam *Heraldus* — dum etiam 3 inauditis *scripsi* — manibus.

3 sic dum uniuersarum gentium sacra suscipiunt, etiam
regna inierunt. hinc perpetuus uenerationis tenor manavit
qui longa aetate non infringitur, sed augetur: quippe
antiquitus caerimoniis atque fanis tantum sanctitatis
tribuere consueuit quantum adstruxit uetustatis.

VII Nec tamen temere (ausim enim interim et ipse con-
cedere me, etsi melius, errare) maiores nostri aut obser-
uandis auguriis aut extis consulendis aut instituendis
2 sacris aut delubris dedicandis operam nauauerunt. specta
de libris memoriam: iam eos deprehendes initiasse ri-
tus omnium religionum, uel ut remuneraretur diuina
indulgentia, uel ut auerteretur imminens ira aut iam
3 tumens et saeuiens placaretur. testis mater Idaea, quae
aduentu suo et probauit matronae castitatem et urbem
metu hostili liberauit: testes equestrium fratrum in
Iuturnae lacu, sicut *se* ostenderant, statuae consecratae,
qui anheli spumantibus equis atque fumantibus de
Perse uictoriam eadem die qua fecerant nuntiauerunt:
testis ludorum offensi Iouis de somnio plebei hominis
iteratio; [et Deciorum deuotio rata testis est]: testis
et Curtius, qui equi et sui uel mole uel honore

---

1 inierunt *Meursius* — merunt 2 manauit *scripsi* — mansit 4 cerimoniis 5 adstruxit *maluit Halm* — adstruxserit *corr. m.* 1 *ex* adstrucserit 7 me etsi *Maehly* — et sic 7 nostri ut obseruandis 12 aut iam *add.* ut *s. l.* 13 Idaea *Ursinus* — *dea (*ex* idea) 16 Iuturnae *addidit Usener*; sicut se *Ursinus* — sic̄, *sed* c *in rasura* 17 anheli *Gelenius* anhelis 18 persae; nunciauerunt 1. *m.* 19 offensi *Rigaltius* — offensio; somnio *Gelenius* — somno 20 Deciorum *E. R.* — decuriorum; *totum colon Halmio, ut glossema, suspectum*; equi et sui *Bursian* — equitis sui.

hiatum profundae uoraginis coaequauit. frequentius 4
etiam quam uolebamus deorum praesentiam contempta
auspicia contestata sunt. sic Allia nomen infaustum, sic
Claudi et Iuni non proelium in Poenos, sed ferale
naufragium [est], et ut Trasymenus Romanorum san-
guine et maior esset et decolor, spreuit auguria Fla-
minius, et ut Parthos signa repeteremus, dirarum in-
precationes Crassus et meruit et inrisit. omitto uetera 5
quae multa sunt, et de deorum natalibus, donis,
muneribus neglego carmina poetarum, praedicta etiam
de oraculis fata transilio, ne uobis antiquitas nimium
fabulosa uideatur. intende templis ac delubris deorum,
quibus Romana ciuitas et protegitur et ornatur: magis
sunt augusta numinibus incolis, praesentibus, inquilinis
quam cultu, insignibus et muneribus opulenta. inde 6
adimpleti et mixti deo uates futura praecinunt, dant
cautelam periculis, morbis medellam, spem adflictis,
opem miseris, solacium calamitatibus, laboribus leua-
mentum. etiam per quietem deos uidemus, audimus,
agnoscimus, quos impie per diem negamus, tollimus,
eieramus.

Itaque cum omnium gentium de dis inmortalibus, **VIII**

---

1 coeqauit 4 praelium 1. *m.* 5 est *del. Hiller*; thrysimenus; sanguinē *ante rasuram* 7 phartos; repeteremus *Halm* — repetamus 8 inpraecationes grassus 15 cultu *E. R.* — cultu* 16 adimpleti *scripsi* — adeo pleni; praecinunt *scripsi* — praecerpunt 18 solatium *corr. m.* 2 20 impiae; tollimus *scripsi* — nolumus 21 eieramus *J. F. Gronouius* — peieramus 22 dis, *add.* i. *s. l.*

quamuis incerta sit uel ratio uel origo, maneat tamen
firma consensio, neminem fero tanta audacia tamque
inreligiosa nescio qua prudentia tumescenten, qui hanc
religionem tam uetustam, *tam* utilem, tam salubrem
2 dissoluere aut infirmare nitatur. sit licet ille Theodo-
rus Cyrenaeus, uel qui prior Diagoras Melius, cui
atheon cognomen adposuit antiquitas, qui uterque nul-
los deos adseuerando timorem omnem, quo humanitas
regitur, uenerationemque penitus sustulerunt: numquam
tamen in hac inpietatis disciplina simulatae philosophiae
3 nomine atque auctoritate pollebunt. cum Abderiten
Protagoram Athenienses uirum consulte potius quam
profane de diuinitate disputantem et expulerint suis
finibus et in contione eius scripta deusserint, quid
homines (sustinebitis enim me impetum susceptae ac-
tionis liberius exerentem) homines, inquam, deploratae
inlicitae ac desperatae factionis grassari in deos non
4 ingemescendum est? qui de ultima faece collectis impe-
ritioribus et mulieribus credulis sexus sui facilitate
labentibus globum profanae coniurationis instituunt,
quae nocturnis congregationibus et ieiuniis sollemnibus
et inhumanis cibis non sacro quodam, sed piaculo foede-
ratur, latebrosa et lucifuga natio, in publico muta, in

4 tam *add. Gelenius* 5 theudorus cyreneus; *em. in E. R.*; 6 dargoras *add. sup.* a *littera* i; milesius 10 filosofiae 12 Protagoram *E. R.* — pitagorā; uirum *Maehly* — uiri 14 scribta 20 labendibus 20 globum *scripsi* — plebem 22 foederatur *Vahlen* — foederantur, 23 lucifuga *P. Daniel* — lucifugax; in publico *E. R.* in publicum

angulis garrula: templa uetusta despiciunt, deos de-
spuunt, rident sacra, miserentur miseri *ipsi*, si fas est, 5
sacerdotum, honores et purpuras reiciunt, ipsi seminudi,
pro mira stultitia et incredibilis audacia! spernunt tor-
menta *certa et* praesentia, dum incerta metuunt et
futura, et dum mori post mortem timent, interim mori
non timent: ita illis pauorem *facit* fallax spes, fidu-
cia ridicula blanditur.

Ac iam, ut fecundius nequiora proueniunt, serpen- **IX**
tibus in dies perditis moribus per uniuersum orbem
sacraria ista taeterrima impiae coitionis adolescunt.
eruenda prorsus haec et execranda consensio. occultis 2
se notis et insignibus noscunt et amant mutuo paene
antequam nouerint: passim etiam inter eos uelut quae-
dam libidinum religio miscetur, ac se promisce appel-
lant fratres et sorores, ut etiam non insolens stuprum
intercessione sacri nominis fiat incestum. ita eorum
uana et demens superstitio sceleribus gloriatur. nec 3
de istis, nisi subsisteret ueritas, maxime nefaria et
honore praefanda sagax fama loqueretur. audio eos
turpissimae pecudis caput [asini] consecratum inepta
nescio qua persuasione uenerari: digna et nata religio

1 uetusta *Usener* — ut busta 2 ipsi *addidit Halm* 3 reiciunt *scripsi* — despiciunt 4 mira *corr. ex* miram, *ut uidetur* 4 incredibilis, *sed rasura factum* incredibili; certa et *addidi* 7 ita illis pauorem facit fallax spes, fiducia ridicula blanditur *scripsi* — ita illis pauorem fallax spes solacia rediuiua blanditur (ridicula *coni. Wopkens*) 11 teterrima 12 *an forte* execanda? *cf. Cic. Sest.* 65. 13 pene; uelud 19 istis *Sauppe* — ipsis; maxime nefaria *P. Daniel* — maxima et uaria 20 praefandas, *sed* s *erasa* 22 asini *expunxit Dauisius.*

4 talibus moribus! alii eos ferunt ipsius antistitis ac
sacerdotis colere genitalia et quasi parentis sui adorare
naturam: nescio an falsa, certe occultis ac nocturnis
sacris adposita suspicio! et qui hominem summo sup-
plicio pro facinore punitum et crucis ligna feralia eorum
caerimonias fabulatur, congruentia perditis sceleratisque
5 tribuit altaria, ut id colant quod merentur. iam de
initiandis tirunculis fabula tam detestanda quam nota
est. infans farre contectus, ut decipiat incautos, ad-
ponitur ei qui sacris inbuatur. is infans a tirunculo
farris superficie quasi ad innoxios ictus prouocato caecis
occultisque uulneribus occiditur. huius, pro nefas!
sitienter sanguinem lambunt, huius certatim membra
discerpunt, hac foederantur hostia, hac conscientia
sceleris ad silentium mutuum pignerantur. ecce sacra
6 sacrilegiis omnibus taetriora. et de conuiuio notum
est; passim omnes loquuntur, id etiam Cirtensis nostri
testatur oratio. ad epulas sollemni die coeunt cum
coniugibus, liberis, sororibus, matribus, sexus omnis
homines et omnis aetatis. illic post unctas epulas, ubi
conuiuium incaluit et in caecas libidines ebrietatis feruor
exarsit, canis, qui candelabro nexus est, iactu offulae ultra
spatium lineae, qua uinctus est, ad impetum et saltum

1 antistis 6 fabulatur *E. R.* — fabulantur 14 discerpunt *Maehly* — dispertiunt 15 ecce *maluit Halm* — haec 17 locuntur 19 coniugibus *Jac. Gronouius* — omnibus 19 sororib.; hominis 20 unctas *scripsi* — multas; aepulas 21 comuiuium caruit — conuiuium incaluit *P. Daniel*; in caecas libidines *Gronouius (teste Lindnero in ed.)* — incaestae liuidinis (*corr.* lib.) 22 carnis, *em. in praef. E. R.*

prouocatur. sic euerso et extincto conscio lumine 7
inpudentibus tenebris nexu se infandae cupiditatis
inuoluunt per incertum sortis, etsi non omnes corpore,
conscientia tamen pariter incesti, quoniam uoto uniuer-
sorum adpetitur quicquid accidere potest in actu sin-
gulorum.

Multa praetereo consulto: nam et haec nimis multa X
sunt, quae aut omnia aut pleraque [omnium] uera
declarat ipsius prauae religionis obscuritas. cur etenim 2
occultare et abscondere quicquid illud colunt magnopere
nituntur, cum honesta semper publico gaudeant, sce-
lera secreta sint? cur nullas aras habent, templa nulla,
nulla nota simulacra, numquam palam loqui, num-
quam libere congregari *sustinent*, nisi illud, quod
celant et interprimunt, aut puniendum est aut puden-
dum? unde autem uel quis ille aut ubi deus unicus, 3
solitarius, destitutus, quem non gens libera, non regna,
non saltem Romana superstitio nouerunt? Iudaeorum 4
sola . . . et misera gentilitas unum et ipsi deum,
sed palam, sed templis, aris, uictimis caerimoniisque
coluerunt, cuius adeo nulla uis nec potestas est, ut
sit Romanis hominibus cum sua sibi natione captiuus.
at iam Christiani quanta monstra, quae portenta con- 5

2 nexu se . . . inuoluunt *scripsi* — nexus . . . inuoluunt 3 corpore *Hartel* — oporae 8 omnium *obelo notauit Halm* 14 sustinent *addidit Cellarius* 15 celant *Usener* — colunt 19 *post* sola *lacunae signum posui, quia adiectiuum excidisse uidetur* 22 hominibus *E. R.* — nominibus 23 at iam *Scheffer* — at (ad 1 *m.*) etiam; quanta monstra *Dauisius* — quantā nĩā (n *in* quantam *mutata in* m).

fingunt! Deum illum suum, quem nec ostendere pos-
sunt nec uidere, in omnium mores *et* actus omnium,
in uerba denique et occultas cogitationes diligenter
inquirere: discurrentem scilicet atque ubique praesen-
tem molestum illum uolunt, inquietum, inpudenter
etiam curiosum, siquidem adstat factis omnibus, locis
omnibus intererrat, cum nec singulis inseruire possit
per uniuersa districtus nec uniuersis sufficere in singu-
lis occupatus.

XI Quid? quod toti orbi et ipsi mundo cum sideribus
suis minantur incendium, ruinam moliuntur, quasi
aut naturae diuinis legibus constitutus aeternus ordo
turbetur aut rupto elementorum omnium foedere et
caelesti conpage diuulsa moles ista, qua continetur et
2 cingitur, subruatur. nec hac furiosa opinione contenti
aniles fabulas adstruunt et adnectunt: renasci se ferunt
post mortem et cineres et fauillas et nescio qua fidu-
cia mendaciis suis inuicem credunt: putes eos iam
3 reuixisse. anceps malum et gemina dementia, caelo
et astris, quae sic relinquimus, ut inuenimus, inte-
ritum denuntiare, sibi mortuis extinctis, qui sicut
4 nascimur et interimus, aeternitatem repromittere! inde
uidelicet et execrantur rogos et damnant ignium se-

2 in omnium mores et actus omnium, in uerba *scripsi* — in omnium mores actus omnium uerba 8 districtus *E. R.* — destrictus 10 toti *Balduinns* – toto 14 compage *E. R.* — compagetur, *sed* tur *punctatum;* diuulsa *Burman* — diuisa 17 fabillas

pulturas, quasi non omne corpus, etsi flammis sub-
trahatur, annis tamen et aetatibus in terram resolua-
tur, et intersit, utrum ferae diripiant an maria con-
sumant an humus contegat an flamma subducat, cum
cadaueribus omnis sepultura, si sentiunt, poena sit,
si non sentiunt, *ignis* ipsa conficiendi celeritate medi-
cina. hoc errore decepti beatam sibi ut bonis et per- 5
petem uitam mortuis pollicentur, ceteris ut iniustis
poenam sempiternam. multa ad haec subpetunt, ni
festinet oratio. iniustos ipsos magis nec ita bonos
iam docui: quamquam, etsi iustos darem, culpam
tamen uel innocentiam fato tribui sententiis pluri-
morum *noui*: et haec uestra consensio est. nam quic- 6
quid agimus, ut alii fato, ita uos deo dicitis....:
sic sectae uestrae non spontaneos cupere, sed electos.
igitur iniquum iudicem fingitis qui sortem in homini- 7
bus puniat, non uoluntatem. uellem tamen sciscitari,
utrumne cum corporibus *an sine corporibus*, et corpo-
ribus quibus, ipsisne an innouatis resurgatur? sine
corpore? hoc, quod sciam, neque mens neque anima
nec uita est. ipso corpore? sed iam ante dilapsum
est. alio corpore? ergo homo nouus nascitur, non prior
ille reparatur. et tamen tanta aetas abiit, saecula 8
innumera fluxerunt: quis unus ullus ab inferis uel
Protesilai sorte remeauit, horarum saltem permisso

3 et intersit *scripsi* — nec intersit 6 ignis *addidit Maehly* 8 mortuis *E. R.* — mortui 10 nec ita bonos *scripsi* — nec laboro 13 noui *addidit Vahlen* 14 *post* dicitis *lacunam extare ostendit Usener* 18 an sine corporibus *addidit Halm*

9 commeatu, ut eius exemplo crederemus? omnia ista
figmenta male sanae opinionis et inepta solacia a poetis
fallacibus in dulcedinem carminis lusa a uobis nimium
credulis in deum uestrum turpiter reformata sunt.
XII Nec saltem de praesentibus capitis experimentum,
quam uos inritae pollicitationis cassa uota decipiant:
quid post mortem inpendeat, miseri, dum adhuc uiui-
2 tis, aestimate. ecce pars uestrum, maior et melior,
ut dicitis, egetis algetis, opere fame laboratis, et Deus
patitur dissimulat, non uult aut non potest opitulari
3 suis: ita aut inualidus aut iniquus est. tu, qui in-
mortalitatem postumam somnias, cum quercera quate-
ris, cum febribus ureris, cum dolore laceraris, non-
dum condicionem tuam sentis? nondum adgnoscis
fragilitatem? inuitus miser infirmitatis argueris nec
4 fateris. sed omitto communia. ecce uobis minae, sup-
plicia, tormenta, et iam non adorandae sed subeundae
cruces, ignes etiam quos et praedicitis et timetis: ubi
deus ille, qui subuenire reuiuescentibus potest, uiuen-
5 tibus non potest? nonne Romani sine uestro deo im-
perant regnant, fruuntur orbe toto uestrique dominan-
tur? uos uero suspensi interim atque solliciti honestis
uoluptatibus abstinetis, non spectacula uisitis, non
pompis interestis, conuiuia publica absque uobis, sacra

---

1 ut eius *Koch coll. Lact. Inst.* 8.22 — uelud 3 in dulcedinem *Wopkens* — in dulcedine 3 nimium *Gelenius* — nimirum 5 salitem *ante rasuram* 6 pollicationis 8 maior et melior *Vahlen* — et maior melior 12 querquera *L. Carrio* — periculo 14 sentis *corr. e* senis 20 non *s. l. sed eadem manu*

certamina, praecerptos cibos et delibatos altaribus potus
abhorretis. sic reformidatis deos quos negatis. non flo- 6
ribus caput nectitis, non corpus odoribus honestatis:
reseruatis unguenta funeribus, coronas etiam sepulcris
denegatis, pallidi trepidi, misericordia digni, sed nos-
trorum deorum. ita nec resurgitis miseri nec interim
uiuitis. proinde si quid sapientiae uobis aut uerecun- 7
diae est, desinite caeli plagas et mundi fata et *saecu-
lorum* secreta rimari: satis est *quod est* pro pedibus
aspicere maxime indoctis, inpolitis, rudibus, agresti-
bus, quibus *ut* non est datum intellegere ciuilia, *ita*
multo magis denegatum est disserere diuina. XIII
Quamquam si philosophandi libido est, Socraten,
sapientiae principem, quisque uestrum ad amussim,
si potuerit, imitetur. eius uiri, quotiens de caelestibus
rogabatur, nota responsio est: quod supra nos, nihil
ad nos. merito ergo de oraculo testimonium meruit 2
prudentiae singularis. quod oraculum, idem ipse per-
sensit, idcirco uniuersis *se* esse praepositum, non quod
omnia comperisset, sed quod nihil se scire didicisset:
ita confessio inperitiae summa prudentia est. hoc fonte 3
defluxit Arcesilae nec multo post Carneadis *et Pyrronis*
et Academicorum plurimorum in summis quaestionibus

---

3 capud *m.* 1 8 seculorum *addidit Vonck*; quod est *addidit Klussmann* 11 ut . . . ita *addidi* 14 ad amussim *scripsi* — tantus est 18 persensit *Ouzelius* — praesensit 19 se *addidit Wowerus* 21 confessio inperitiae *Heumann* — confessae inperitiae 22 arcesile; nec multo post *Usener* — et multo post; carneadis *corr. e* carneatis 22 et Pyrronis *addidit Vahlen coll.* 38.5

tuta dubitatio, quo genere philosophari et caute indocti
4 possunt et docti gloriose. quid, Simonidis melici nonne
admiranda omnibus et sectanda cunctatio? qui [Simo-
nides] cum de eo, quid et quales arbitraretur deos,
ab Hierone tyranno quaereretur, primo deliberationi
diem petiit, postridie biduum prorogauit, mox alterum
tantum admonitus adiunxit. postremo cum causas tantae
morae tyrannus inquireret, respondit ille, quod sibi
quanto inquisitio tardior pergeret, tanto ueritas fieret
5 obscurior. mea quoque opinione quae sunt dubia, ut
sunt, relinquenda sunt, nec tot ac tantis uiris delibe-
rantibus temere et audaciter in alteram partem ferenda
sententia est, ne aut anilis inducatur superstitio aut
omnis religio destruatur.

XIV Sic Caecilius et renidens (nam indignationis eius
tumorem effusae orationis impetus relaxauerat): Ecquid
ad haec, ait, audet Octauius, homo Plautinae prosa-
piae, ut pistorum praecipuus, ita postremus philo-
2 sophorum? Parce, inquam, inepte ludere: neque
enim prius exultare te dignum est concinnitate ser-
monis, quam utrimque plenius fuerit peroratum,
maxime cum non laudi *seruire*, set ueritati disceptatio
3 uestra nitatur. et quamquam magnum in modum me

2 Simonides melici *E. R.* — simonides melchi 3 Simonides *obelo notauit Wowerus* 5 quereretur 6 petit posttridie 7 adiunxit, *sed* x *in ras. trium ductuum: Halmius scriptum fuisse conicit* adiuncxit 15 renidens *E. R.* renitens 16 ecquid *Ursinus* — et qui 18 filosoforum 19 inepte ludere *scripsi* — in eum plaudere 22 laudi sed *E. R.* — laudis et; seruire *addidit Koch.*

subtili uarietate tua delectarit oratio, tamen altius
moueor, non de praesenti actione, sed de toto genere
disputandi, quod plerumque pro disserentium uiribus
et eloquentiae potestate etiam perspicuae ueritatis con-
dicio mutetur. id accidere pernotum est auditorum 4
facilitate, qui dum uerborum lenocinio a rerum inten-
tionibus auocantur, sine dilectu adsentiuntur dictis
omnibus nec a rectis falsa secernunt, nescientes inesse
et *in* incredibili uerum et in uerisimili mendacium.
itaque quo saepius adseuerantioribus credunt, eo fre- 5
quentibus a peritioribus arguuntur: sic adsidue temeri-
tate decepti culpam iudicii transferunt ad incerti
querellam, ut damnatis omnibus malint uniuersa sus-
pendere quam de fallacibus iudicare. igitur nobis 6
prouidendum est, ne odio itidem sermonum omnium
laboremus ita, ut in execrationem et odium hominum
plerique simpliciores efferantur. nam incaute creduli
circumueniuntur ab iis quos bonos putauerunt: mox
errore consimili iam suspectis omnibus ut improbos
metuunt etiam quos optimos sentire potuerunt. nos 7
proinde solliciti, quod utrimque *de* omni negotio
disseratur et ex altera parte plerumque obscura sit
ueritas, ex altera mira subtilitas, quae nonnumquam
ubertate dicendi fidem confessae probationis imitetur,

7 dilectū 9 in *addidit Balduinus;* uerisimile 10 adseuerantioribus *Usener* — adseuerationibus 12 iudicii *Wowerus* — iudicis 13 quaerellam; mallint 15 itidem *Maehly* — identidem 18 ab iis *Halm* — ad his 21 de *addidi* 22 ex altera *Ursinus* — ex altero latere.

diligenter quantum potest singula ponderemus, ut argutias quidem laudare, ea uero quae recta sunt, eligere, probare, suscipere possimus.

XV Decedis, inquit Caecilius, officio iudicis religiosi: nam periniurium est uires te actionis meae intergressu grauissimae disputationis infringere, cum Octauius integra et inlibata habeat singula, si potest, refutare.
2 Id quod criminaris, inquam, in commune, nisi fallor, conpendium protuli, ut examine scrupuloso nostram sententiam non eloquentiae tumore, sed rerum ipsarum soliditate libremus. nec auocanda, quod quereris, diutius intentio, cum toto silentio liceat responsionem Ianuari nostri iam gestientis audire.

XVI Et Octauius: Dicam equidem [ut potero] pro uiribus, et adnitendum tibi mecum est, ut conuiciorum amarissimam labem uerborum ueracium flumine diluamus. nec dissimulabo principio ita Natalis mei errantem, uagam, lubricam nutasse sententiam, ut sit nobis ambigendum, utrum uafritia turbata sit, an uacillauerit
2 per errorem. nam interim deos credere, interim se deliberare uariauit, ut propositionis incerto incertior responsionis nostrae intentio fundaretur. sed in Natali meo uersutiam *suspicari* nolo, nam, credo, procul est

---

7 refutare *Heraldus* — reputare 11 libremus. nec *Dombart* — libremus, nec; quaereris 14 ut potero *del. Wowerus* 15 comuitiorum *corr. in* conuiciorum 16 flumine *Meursius* — in lumine 19 uafritia *Haupt* — tua eruditio 21 incertior 23 suspicari *addidi*; nam, credo, *Klussmann* (*qui ante* nolo *inserendum putatuit* statuere) — non credo:

ab eius simplicitate subtilis urbanitas. quid igitur? 3
ut qui rectam uiam nescit, ubi, ut fit, in plures una diffinditur, quam uiam ineat haeret anxius nec singulas audet eligere nec uniuersas probare: sic cui non est ueri stabile iudicium, prout infida suspicio spargitur, ita eius dubia opinio dissipatur. nullum itaque mira- 4
culum est, si Caecilius identidem in contrariis ac repugnantibus iactetur, aestuet, fluctuetur. quod ne fiat ulterius, conuincam et redarguam quamuis diuersa, quae dicta sunt, una ueritate confirmata probataque. sic nec dubitandum ei de cetero erit nec uagandum. et quoniam meus frater erupit, aegre se 5
ferre, stomachari, indignari, dolere, inliteratos, pauperes, inperitos de rebus caelestibus disputare, sciat omnes homines sine dilectu aetatis, sexus, dignitatis rationis et sensus capaces et habiles procreatos nec fortuna nanctos, sed natura insitos esse sapientiam: quin ipsos etiam philosophos, uel si qui alii artium repertores in memorias exierunt, priusquam sollertia mentis parerent nominis claritatem, habitos esse plebeios, indoctos, seminudos: adeo diuites facultatibus suis inligatos magis aurum suspicere consuesse quam

---

1 simplicitate *Gelenius* — subtilitate simplicitate 2 ut fit *Idem* — ut sit; diffinditur *Idem* — diffunditur 3 quam uiam ineat *Vahlen* — quia (*sed* a *erasa*) uiam nescit; heret 8 aestuet *Meursius* — aestu et 9 comuincam; redarguam quamuis diuersa, quae dicta sunt, una ueritate confirmata probataque. sic *Dombart* — redarguam, quamuis diuersa quae dicta sunt una, ueritate confirmata probateque sint 11 erit *maluit alm* — est 13 stomacari 18 philosofos 19 *in* exierunt i. *s. l. m.* 2 20 claritate 1 *m.*

caelum, nostrates pauperes et commentos esse prudentiam et tradidisse ceteris disciplinam. unde apparet ingenium non dari facultatibus nec studio parari, sed
6 cum ipsa mentis formatione generari. nihil itaque indignandum uel dolendum, si quicumque de diuinis quaerat, sententiam proferat, cum non disputantis auctoritas, sed disputationis ipsius ueritas requiratur. atque etiam, quo imperitior sermo, hoc inlustrior ratio est, quoniam non fucatur pompa facundiae et gratia, sed, ut est, recti regula sustinetur.

XVII Nec recuso, quod Caecilius adserere inter praecipua conisus est, hominem nosse se et circumspicere debere, quid sit, unde sit, quare sit: utrum elementis concretus an concinnatus atomis, an potius a Deo factus,
2 formatus, animatus. quod ipsum explorare et eruere sine uniuersitatis inquisitione non possumus, cum ita cohaerentia *omnia*, conexa, concatenata sint, ut nisi diuinitatis rationem diligenter excusseris, nescias humanitatis, nec possis pulchre gerere rem ciuilem, nisi cognoueris hanc communem omnium mundi *partium* ciuitatem, praecipue cum a feris beluis hoc differamus, quod illa prona in terramque uergentia nihil nata sunt prospicere nisi pabulum. nos, quibus uultus erectus, quibus suspectus in caelum, *quibus* datus est sensus et

---

6 sententiam *Hartel* — sentiat 9 fucatur *E. R.* — fugatur 9 gratia *Baehrens* — gratiae 13 aelementis; athomis 17 omnia *addidi* 20 partium *addidit Koch* 22 sunt *Heumann* — sint 24 quibus *addidit Usener*; sensus *scripsi* — sermo

ratio, per quae Deum adgnoscimus, sentimus, intuemur, ignorare nec fas nec licet ingerentem sese oculis et sensibus nostris caelestem claritatem: sacrilegii enim 3
uel maximi instar est, humi quaerere quod in sublimi debeas inuenire. quo magis mihi uidentur qui hunc mundi totius ornatum non diuina ratione perfectum uolunt, sed frustis quibusdam temere cohaerentibus conglobatum, mentem, sensum, oculos denique ipsos non habere. quid enim potest esse tam apertum, 4
tam confessum tamque perspicuum, cum oculos in caelum sustuleris et quae sunt infra circaque lustraueris, quam esse aliquod numen praestantissimae mentis, quo omnis natura inspiretur, moueatur, alatur, gubernetur? caelum ipsum uide, quam late tenditur, 5
quam rapide uoluitur, uel quod in noctem astris distinguitur, uel quod in diem sole lustratur: iam scies, quam sit in eo summi moderatoris mira et diuina libratio. uide et annum, ut solis ambitus faciat, et mensem uide, ut luna auctu, senio, tabe se circumagat. quid tenebrarum et luminis dicam recursantes uices, 6
ut sit nobis operis et quietis alterna reparatio? relinquenda uero astrologis prolixior de sideribus ratio, uel quod regant cursum nauigandi, uel quod arandi metendique tempus indicant, quae singula non modo ut crearentur, fierent, disponerentur, summi opificis

---

1 intuemur *scripsi* — imitamur 4 maximi *E. R.* — maxime 19 tabe se *Maehly* — labore 22 astrologis *corr. m. 1 ex.* astrolegis 22 ratio *Hartel* — oratio 24 indicant *P. Daniel* — inducant.

et perfectae rationis eguerunt, uerum etiam sentiri,
perspici, intellegi sine summa sollertia et ratione non
7 possunt. quid, cum ordo temporum ac frugum stabili
uarietate distinguitur, nonne auctorem suum paren-
temque testatur uer aeque cum suis floribus et aestas
cum suis messibus et autumni maturitas grata et hi-
berna oliuitas necessaria? qui ordo facile turbaretur,
8 nisi maxima ratione consisteret. iam prouidentiae quan-
tae, ne hiemps sola glacie ureret aut sola aestas ardore
torreret, autumni et ueris inserere medium tempera-
mentum, ut per uestigia sua anni reuertentis occulti
9 et innoxii transitus laberentur. in arua intende, seges
ut roribus tinguatur: quicquid arborum est uide, quam
e terrae uisceribus animatur: aspice oceanum, refluit
reciprocis aestibus: uide fontes, manant uenis perenni-
bus: fluuios intuere, eunt semper exercitis lapsibus.
10 quid loquar apte disposita erecta montium, uallium
flexa, porrecta camporum? quidue animantium loquar
aduersus sese tutelam multiformem? alias armatas cor-
nibus, alias dentibus saeptas et fundatas ungulis et
spicatas aculeis aut pedum celeritate liberas aut elatione
11 pinnarum? ipsa praecipue formae nostrae pulchritudo
Deum fatetur artificem: status rigidus, uultus erectus,
oculi in summo uelut in specula constituti et omnes
ceteri sensus uelut in arce compositi.

---

2 perspicis, *sed* s. *erasa* 12 lauerentur *m.* 1; in arua intende, seges ut roribus tinguatur *scripsi* — mari intende lege litoris stringitur 17 erecta *Perizonius* — recta; uallium *scripsi* — collium 20 septas 25 sensus *E. R.* — sensib; uelud.

Longum est ire per singula. nihil in homine mem- XVIII
brorum est, quod non et necessitatis causa sit et de-
coris, et quod magis mirum est, eadem figura omnibus,
sed quaedam unicuique liniamenta deflexa: sic et si-
miles uniuersi uidemur et inter se singuli dissimiles
inuenimur. quid nascendi ratio? quid cupido gene- 2
randi? nonne a Deo data est, et ut ubera partu ma-
turescente lactescant et ut tener fetus ubertate lactei
roris adolescat? nec uniuersitati solummodo Deus, sed 3
et partibus consulit. Britannia sole deficitur, sed cir-
cumfluentis maris tepore recreatur: Aegypti siccitatem
temperat Nilus amnis, solet Euphrates Mesopotamiam
pro imbribus pensare, Indus flumen et serere Orien-
tem dicitur et rigare. quod si ingressus aliquam domum
omnia exculta, disposita, ornata uidisses, utique praeesse 4
ei crederes dominum et illis bonis rebus multo esse
meliorem. ita in hac mundi domo cum caelum terram-
que *perlustrans* perspicias prouidentiam, ordinem, le-
gem, crede esse uniuersitatis dominum parentemque
ipsis sideribus et totius mundi partibus pulchriorem:
ni forte quoniam de prouidentia nulla dubitatio est, 5
inquirendum putas, utrum unius imperio an arbitrio
plurimorum caeleste regnum gubernetur; quod ipsum
non est multi laboris aperire cogitanti imperia terrena,
a quibus exempla utique de caelo. quando umquam 6

---

10 bryttania 12 solet... pensare *scripsi* — colet... pensat; Eufrates 18 perlustrans *intercidisse coniecit Halm* 20 siderebus **1.** *m.* 25 a *inseri maluit Halm.*

regni societas aut cum fide coepta aut sine cruore
discissa est? omitto Persas de equorum hinnitu augu-
rantes principatum, et Thebanorum *fratrum* intermor-
tuam fabulam transeo. ob pastorum et casae regnum
caesum unum de geminis memoria notissima est. generi
et soceri bella toto orbe diffusa sunt, et tam magni
7 imperii fortuna duos non cepit. uide cetera: rex unus
apibus, dux unus in gregibus, in armentis rector unus.
tu in caelo summam maiestatem diuidi credas et scindi
ueri illius ac diuini imperii totam potestatem, . . . cum
palam sit parentem omnium Deum nec principium
habere nec terminum, qui natiuitatem omnibus praestet,
sibi perpetuitatem, qui ante mundum fuerit sibi ipse
pro mundo: qui uniuersa, quaecumque sunt, uerbo
8 iubet, ratione dispensat, uirtute consummat. hic non
uideri potest, uisu clarior est, nec conprendi [potest],
tactu purior est, nec aestimari, sensibus maior est,
infinitus, inmensus et soli sibi tantus, quantus est,
notus: nobis uero ad intellectum pectus angustum est,
et ideo sic eum digne aestimamus, dum inaestimabilem
9 dicimus. eloquar quemadmodum sentio: magnitudinem
Dei qui se putat nosse, minuit: qui non uult minuere,

1 coepta . . . discissa est *scripsi* — coepit . . . discessit 3 Thebanorum fratrum intermortuam *Vahlen* — thebanorum permortuam 5 caesum unum *addidit Dombart* 7 fortuna duos *Heumann* — duos fortuna 9 maiestatem *Vahlen* — potestatem 10 *ante* cum palam sit *nonnulla intercidisse statuit Dombart* 12 prestet 14 tactu purior est *addiderunt* Canterus et Ursinus ex Cyprian. 5, 5; potest *del. Halm* 19 uero *corr. e* uerbo.

non nouit. nec nomen Deo quaeras, Deus nomen est. illic
uocabulis opus est, cum per singulos propriis appellatio-
num insignibus multitudo dirimenda est: Deo, qui solus
est, Dei uocabulum totum est. quem si patrem dixero,
carnalem opineris, si regem, terrenum suspiceris, si domi-
num, intellegas utique mortalem. aufer additamenta
nominum et perspicies eius claritatem. quid quod om- 11
nium de isto habeo consensum? audi uulgus: cum ad
caelum manus tendunt, nihil aliud quam 'Deum' di-
cunt et 'Deus magnus est' et 'Deus uerus est' et 'si
Deus dederit.' uulgi iste naturalis sermo est an Chris-
tiani confitentis oratio? et qui Iouem principem uo-
lunt, falluntur in nomine, sed de una potestate con-
sentiunt.

Audi poetas quoque unum patrem diuum atque XIX
hominum praedicantes, et talem esse mortalium men-
tem qualem parens omnium diem induxerit. quid Man- 2
tuanus [Maro]? nonne apertius, proximius, uerius
principio ait caelum ac terras et cetera mundi
membra spiritus intus alit et infusa mens agitat,
inde hominum pecudumque genus et quic-
quid aliud animalium? idem alio loco mentem istam
et spiritum deum nominat. haec enim uerba sunt:

4 carnalem opineris, si regem, terrenum susp. *Wopkens* — terrenum opineris si regem carnalem susp. 6 intellegas *scripsi* — intellegis 8 de histo *ante rasuram*; audi *Vonck* — audio 9 dm̃ uerus corr. in dn̄s uerus (*pro* ds̃ uerus) 15 audi *Ursinus* — audio 17 induxerit *Dauisius* — duxerit; Maro *tamquam glossema inclusi* 23 uerba *Ursinus* — uera

deum namque ire per omnes
terras tractusque maris caelumque pro-
(fundum,
3 unde homines et pecudes, unde imber
(et ignes.

quid aliud et a nobis Deus quam mens et ratio et
spiritus praedicatur? recenseamus, si placet, disciplinas
4 philosophorum: deprehendes eos, etsi sermonibus uarios,
ipsis tamen rebus in hanc unam coire et conspirare
sententiam. omitto illos rudes et ueteres, qui de suis
dictis sapientes esse meruerunt. sit Thales Milesius
omnium primus, qui primus omnium de caelestibus
disputauit, is autem [Milesius Thales] rerum initium
aquam dixit, deum autem eam mentem quae ex aqua
cuncta formauerit: [eo altior et sublimior aquae et
5 spiritus ratio, quam ut ab homine poterit inueniri, a
deo traditum]: uides philosophi principalis nobiscum
penitus opinionem consonare. Anaximenes deinceps et
6 post Apolloniates Diogenes aëra deum statuunt infini-
tum et inmensum: horum quoque similis de diuinitate
consensio est. Anaxagorae rerum descriptio et modus
infinitae mentis opus dicitur, et Pythagorae deus est
animus per uniuersam rerum naturam commeans et

6 ad, *sed* d *erasa* 7 disciplinas *Heumann* — disciplinam 8 uarios *maluit Halm* — uariis 13 disputabit *m.* **1**; is autem *Vahlen* — isdem; milesius thales *obelo notauit Elmenhorst* 15 eo altior . . . traditum *ut glossema inclusit Halm praeeunte J. F. Gronouio* 17 filosophi 18 anaxamenes 21 Anaxagorae rerum descriptio et modus inf. mentis opus dicitur *Bouhier* — anaxagorae uero descriptio et metus inf. mentis deus dicitur.

intentus, ex quo etiam animalium omnium uita capia-
tur. Xenophanen notum est omne infinitum cum mente 7
deum tradere, et Antisthenen populares deos multos,
sed naturalem unum praecipuum, Speusippum uim
[naturalem] animalem, qua omnia regantur, Deum 8
nosse. quid? Democritus, quamuis atomorum primus
inuentor, nonne plerumque naturam quae imagines
fundat et intellegentiam deum loquitur? Straton quo-
que et ipse naturam? etiam Epicurus ille, qui deos
aut otiosos fingit aut nullos, naturam tamen super-
ponit. Aristoteles uariat et adsignat tamen uni sum- 9
mam potestatem: nam interim mentem, mundum in-
terim deum dicit, interim mundo deum praeficit.
Heraclides Ponticus quoque mundo diuinam mentem
quamuis uarie adscribit. Theophrastus etiam uariat, alias 10
mundo, alias menti diuinae tribuens principatum. Zenon
et Chrysippus et Cleanthes sunt et ipsi multiformes,
sed ad unitatem prouidentiae omnes reuoluuntur. Clean-
thes enim mundum *modo*, modo animum, modo aethera,

1 capiatur *E. R.* — capitatur 2 Xenophanem *E. R.* — xeonfanen 3 Antisthenem *E. R.* — antistenen 4 Speusippum *Gelenius* — zeuxippus 5 naturalem *obelo notauit Dauisius* 6 quid? Democritus *Arntzenius* — quid Democritus? *uulgo*; athomorum *m.* 2 11 uni summam *Maehly* — unam 13 praeficit] *quae addita sunt*: Aristoles ponticus uariat alias mundo alias menti diuinae tribuens principatum, *deleto emblemate* Aristoles ponticus *post* Theophrastus § 10 *transponenda esse uidit C. Roeren coll. Cic. de d. nat.* I. 35 14 mundo *Sauppe coll. Cic. ibid.* 34 - de deo 15 Theophrastus etiam *Vahlen* — theofrastus et 17 crysippus, *item infra* 19 mundum modo *maluit Halm* — mentem

plerumque rationem deum disserit. Zenon, eiusdem
magister, naturalem legem atque diuinam et aethera
interim interdumque rationem uult omnium esse prin-
cipium; idem interpretando Iunonem aëra, Iouem cae-
lum, Neptunum mare, ignem esse Vulcanum et ceteros
similiter uulgi deos elementa esse monstrando publicum
11 arguit grauiter et reuincit errorem. eadem fere Chrys-
ippus: uim diuinam, rationalem naturam et mundum
interim et fatalem necessitatem deum credit Zenonem-
que interpretatione physiologica in Hesiodi, Homeri
12 Orpheique carminibus imitatur. Babylonio etiam Diogeni
disciplina *eadem* est exponenti et disserenti, Iouis par-
tum et ortum Mineruae et hoc genus cetera rerum
13 uocabula esse, non deorum. nam Socraticus Xenophon
formam dei ueri negat uideri posse et ideo quaeri non
oportere, Aristo Stoicus conprehendi omnino non posse:
uterque maiestatem Dei intellegendi desperatione sen-
14 serunt. Platoni apertior de deo et rebus ipsis et no-
minibus oratio est et quae tota esset caelestis, nisi
persuasionis ciuilis nonnumquam admixtione sordesce-
ret. Platoni itaque in Timaeo deus est ipso suo nomine
mundi parens, artifex animae, caelestium terrenorum-
que fabricator, quem et inuenire difficile prae nimia

1 disserit *Dauisius* — disseruit 10 physiologica *Bursian* — physo*sogiae *corr. in* phylologiae; aesiodi homeri orfeique 12 disciplina eadem est exponenti et disserenti *coni. Halm* — disciplina est exponendi et disserendi 13 cetera *Rigaltius* — ceterarum 14 xenofon 16 Aristo stoicus E. R. — aristo stonicus; comprae-hendi; magistatem 21 ipso suo *corr. ex* ipsuo

et incredibili potestate, et cum inueneris, in publicum
dicere inpossibile praefatur. eadem fere sunt ista,
quae nostra sunt: nam et Deum nouimus et parentem
omnium dicimus et numquam publice nisi interrogati
praedicamus.
Exposui opiniones omnium ferme philosophorum, XX
quibus inlustrior gloria, et Deum unum multis liquet
designasse *eos* nominibus, ut quiuis arbitretur, aut
nunc Christianos philosophos esse aut philosophos fuisse 2
iam tunc Christianos. quod si prouidentia mundus
regitur et unius Dei nutu gubernatur, non nos debet
antiquitas inperitorum fabellis suis delectata et capta
ad errorem mutui rapere consensus, cum philosopho-
rum suorum sententiis refellatur, quibus et rationis et
uetustatis adsistit auctoritas. maioribus enim nostris 3
tam facilis in mendaciis fides fuit, ut temere credide-
rint etiam animalia monstruosa, mera miracula: Scyllam
multiplicem, Chimaeram multiformem et Hydram fera-
libus uulneribus renascentem et Centauros equos suis
hominibus inplexos, et quicquid fatue licet fingere,
illis erat libenter audire quid illas aniles fabulas, de 4
hominibus aues *factas* et feras omnigenas et de homi-

1 inueneris *E. R.* — inueniris *corr. m.* 2 *in* inuenires 2 fere sunt ista *Halm* — fere et ista 6 opiones o. f. filosophorum 7 quibus inlustrior gloria, et D. u. multis liquet designasse eos *scripsi* — quibus inlustrior gloria est, D. u. multis licet designasse 9 filosophos (*bis*) 12 et *Heumann* — uel 17 etiam animalia *scripsi* — etiam alia; mera *Oehler* — mira 18 chimeram; feralibus *Usener* — felicibus 20 fatue *scripsi* — famae 22 aues factas et feras omnigenas *Maehly* — aues et feras homines

nibus arbores atque flores? quae si essent facta, fie-
5 rent: quia fieri non possunt, ideo nec facta sunt.
similiter uero ac deos heroas quoque maiores nostri
inprouide creduli rudi simplicitate crediderunt: dum re-
ges suos colunt religiose, dum defunctos eos desiderant
in imaginibus uidere, dum gestiunt eorum memorias
in statuis detinere, sacra facta sunt quae fuerant ad-
6 sumpta solacia. denique et antequam commerciis orbis
pateret et antequam gentes ritus suos moresque mis-
cerent, unaquaeque natio conditorem suum aut ducem
inclytum aut reginam pudicam sexuue suo fortiorem
aut alicuius muneris uel artis repertorem uenerabatur
aut ciuem bonae memoriae: sic et defunctis praemium
et futuris dabatur exemplum.

XXI Lege historicorum scripta uel scripta sapientium:
eadem mecum recognosces. ob merita uirtutis aut mu-
neris deos habitos Euhemerus exsequitur, et eorum
natales, patrias, sepulcra dinumerat et per prouincias
monstrat, Dictaei Iouis et Apollinis Delphici et Pha-
2 riae Isidis et Cereris Eleusiniae. Prodicus adsumptos
in deos loquitur, qui quando inuentis nouis [frugibus]
utilitati hominum profuerunt. in eandem sententiam et

2 non *s. l. sed* 1 *m.* 3 uero ac deos heroas *Baehrens* — ac uero erga deos 4 inprouide *Heumann* — inprouidi; credulis *ante rasuram* 11 sexuue *Heumann* — sexu 13 aut ciuem *Usener* — ut ciuem 15 historicorum *P. Daniel et Ursinus* — stoicorum 17 Euhemerus *Gelenius* — erueret 19 dicta eiiouis (ei *corr. in* et); delphici et phariae *E. R.* — delfices fariae (*corr. m.* 2 delfi et pariae) 20 Prodicus *Rigaltius* — prodigus 21 quando *Sauppe* — errando; frugibus *obelo notauit Ursinus*

Persaeus philosophatur et amplectitur inuentas fruges
et frugum ipsarum repertores isdem nominibus, ut
comicus sermo est, Venerem sine Libero et Cerere
frigere. Alexander ille Magnus Macedo insigni uolu- 3
mine ad matrem suam scripsit, metu suae potestatis
proditum sibi de diis hominibus a sacerdote secretum:
illic Vulcanum facit omnium principem, et postea Iouis
gentem. Saturnum enim principem huius gregis et 4
examinis omnes scriptores uetustatis Graeci Romani-
que hominem prodiderunt. scit hoc Nepos et Cassius
in historia, Thallus ac Diodorus hoc loquuntur. is 5
itaque Saturnus Creta profugus Italiam metu filii sae-
uientis accesserat, et Iani susceptus hospitio rudes illos
homines et agrestes multa docuit ut Graeculus et po-
litus, litteras inprimere, nummos signare, instrumenta
conficere. itaque latebram suam, quod tuto latuisset, 6
uocari maluit Latium, et urbem Saturniam indito de
suo nomine et Ianiculum Ianus ad memoriam uterque
posteritatis reliquerunt. homo igitur utique qui fugit, 7
homo utique qui latuit, et pater hominis et natus ex
homine: Terrae enim et Caeli filius, quod apud Italos
essent ignoti parentes eius, proditur, ut in hodiernum

1 perseus filosofatur; et amplectitur *scripsi* — et * adnectit (et *corr. ex* ec) 7 illic *Rigaltius* — illi 8 gentem] *sequitur in codice* et despicis isidis ad hirundinem sistrum XXI, 12 — cum sit ueritas obuia sed requirentibus XXIII, 9; *uerum ordinem restituit Lindner* 8 gregis *scripsi* — generis 11 Thallus *Halm* — et thallus 13 etiam *E. R.* — et iani 17 indito *Dombart* — dedit 21 et *Usener* — uel 22 essent ignoti parentes eius *Koch coll. Tert. Apol.* 10 — esset ignotis parentibus; proditur *Usener* — proditus

inopinato uisos caelo missos, ignobiles et ignotos terrae
8 filios nominamus. eius filius Iuppiter Cretae excluso
parente regnauit, illic obiit, illic filios habuit: adhuc
antrum Iouis uisitur et sepulcrum eius ostenditur, et
ipsis sacris suis humanitatis arguitur.

9 Otiosum est ire per singulos et totam seriem gene-
ris istius explicare, cum in primis parentibus probata
mortalitas in ceteros ipso ordine successionis influxerit,
nisi forte post mortem deos fingitis, ut perierante
Proculo deus Romulus, et Iuba Mauris uolentibus
deus est, et diui ceteri reges, qui consecrantur non
10 ad fidem numinis, sed ad honorem emeritae potestatis.
inuitis his denique hoc nomen adscribitur: optant in
homine perseuerare, fieri se deos metuunt, etsi iam
senes. non sunt ergo nec de mortuis dii, quoniam
Deus mori non potest, nec de natis, quoniam moritur
omne quod nascitur: diuinum autem id est, quod nec
11 ortum habet nec occasum. cur enim, si nati sunt, non
hodieque nascuntur? nisi forte iam Iuppiter senuit et
partus in Iunone defecit et Minerua canuit antequam
peperit. an ideo cessauit ista generatio, quoniam nulla
huiusmodi fabulis praebetur adsensio? ceterum si dii
12 creari possent, interire non possent, plures totis ho-
minibus deos haberemus, ut iam eos nec caelum con-
tineret nec aër caperet nec terra gestaret. unde mani-

---

2 craete 9 ut *Meursius* — et 10 Iuba *E. R.* — iuua 15 senes. non sunt *Meursius* — senes nolunt 16 potest *Wowerus* — posset 23 creari possent *Gelenius* — creare possint 25 aer *E. R.* — aera

festum est homines illos fuisse, quos et natos legimus et mortuos scimus. † et de spicis Isidis ad hirundinem, sistrum, et ad sparsis membris inanem tui Serapidis siue Osiris tumulum.

Considera denique sacra ipsa et ipsa mysteria: inue- XXII
nies exitus tristes, fata et funera et luctus atque planc-
tus miserorum deorum. Isis perditum filium cum Cyno-
cephalo suo et caluis sacerdotibus luget, plangit,
anquirit, et Isiaci miseri caedunt pectora et dolorem
infelicissimae matris imitantur: mox inuento paruulo
gaudet Isis, exultant sacerdotes, Cynocephalus inuentor
gloriatur, nec desinunt annis omnibus uel perdere quod
inueniunt uel inuenire quod perdunt. nonne ridiculum 2
est uel lugere quod colas uel colere quod lugeas? haec
tamen Aegyptia quondam nunc et sacra Romana sunt.
Ceres facibus accensis et serpente..... circumlata errore
subreptam et corruptam Liberam anxia et sollicita
uestigat: haec sunt Eleusinia. et quae Iouis sacra sunt? 3
nutrix capella est et auido patri subtrahitur infans,
ne uoretur, et Corybantum cymbalis, ne pater audiat
uagitus, tinnitus eliditur. Cybelae Dindyma pudet 4
dicere, quae adulterum suum infeliciter placitum,
quoniam ipsa et deformis et uetula, ut multorum deo-
rum mater, ad stuprum inlicere non poterat, exsecuit,

---

2 de spicis *Dombart coll. Tert. de cor.* 7 — despicis 3 ad sparsis *Oehler* — adsparsis 7 cynecefalo, *item postea* 9 anquirit *maluit Halm* — inquirit 16 *post* serpente *lacunae signum posui*; circumlata *E. R.* — circumdata 21 tinnitus *Gelenius* — initus; cybele 23 ipsa et *Heumann* — et ipsa

ut deum scilicet faceret eunuchum. propter hanc fabu-
lam Galli eam semiuiri sui corporis supplicio colunt.
5 haec iam non sunt sacra, tormenta sunt. quid? formae
ipsae et habitus nonne arguunt ludibria et dedecora
deorum uestrorum? Vulcanus claudus deus et debilis,
Apollo tot aetatibus leuis, Aesculapius bene barbatus,
etsi semper adulescentis Apollinis filius, Neptunus
glaucis oculis, Minerua caesiis, bubulis Iuno, pedibus
Mercurius alatis, Pan ungulatis, Saturnus compeditis.
Ianus uero frontes duas gestat, quasi *et adversus* et
auersus incedat: Diana interim est alte succincta uena-
trix et Ephesia mammis multis et uberibus exstructa
6 et Triuia trinis capitibus et multis manibus horrifica.
quid ipse Iuppiter uester? modo inberbis statuitur,
modo barbatus locatur: et cum Hammon dicitur, habet
cornua, et cum Capitolinus, tunc gerit fulmina, et
cum Latiaris, cruore perfunditur, et cum Feretrius,
donis abditur. et ne longius multos Ioues obeam, tot
7 sunt Iouis monstra quot nomina. Erigone suspensa de
laqueo est, ut uirgo inter astra ignita sit, Castores
alternis moriuntur ut uiuant, Aesculapius ut in deum
surgat fulminatur, Hercules ut hominem exuat Oetaeis
ignibus concrematur.

---

1 faceret et eunuchum, *sed* et *erasum* 2 Galli eam semiuiri *Heumann* — Galli eam et semiuiri 4 dedecora *Gelenius* — decora 10 et aduersus *add. Koch* 12 uberibus *Ursinus* — ueribus 13 tribia 14 imberbis *E. R.* — inbarbis *corr. ex* inbaruis 18 donis abditur *scripsi* — non auditur 19 quod 20 ignita *E. R.* — ignata 22 aeteis *E. R.* — henneis

Has fabulas et errores et ab inperitis parentibus XXIII
discimus, et quod est grauius, ipsi studiis et discipli-
nis elaboramus, carminibus praecipue poetarum, qui
plurimum quantum ueritati ipsi sua auctoritate nocue-
runt. et Plato ideo praeclare Homerum illum incly- 2
tum laudatum et coronatum de ciuitate, quam in ser-
mone instituebat, eiecit. hic enim praecipuus bello 3
Troico deos uestros, etsi ludos facit, tamen hominum
rebus et actibus miscuit, hic eorum paria composuit,
sauciauit Venerem; Martem uinxit, uulnerauit, fuga-
uit. Iouem narrat Briareo liberatum, ne a diis cete- 4
ris ligaretur, et Sarpedonem filium, quoniam morti
non poterat eripere cruentis imbribus fleuisse, et loro
Veneris inlectum flagrantius, quam in adulteras soleat,
cum Iunone uxore concumbere. alibi Hercules stercora 5
Augeae egerit et Apollo Admeto pecus pascit. Lao-
medonti uero muros Neptunus instruit, nec merce-
dem operis infelix structor accipit. illic *Vulcanus* 6
Iouis fulmen cum Aeneae armis in incude fabricatur,
cum caelum et fulmina et fulgura longe ante fuerint,
quam Iuppiter in Creta nasceretur, et flammas ueri
fulminis nec Cyclops potuerit imitari nec ipse Iup-
piter non uereri. quid loquar Martis et Veneris adul- 7
terium deprehensum et in Ganymede Iouis stuprum

---

2 ipsi studiis *Meursius* — ipsis studiis 8 tamen hominum rebus *Usener* — tamen in hominum rebus 13 fleuisse *Gelenius* — fleuit; loro *Heraldus* — thoro 16 Augeae *addidi* 17 instruit *Heusinger* — instituit 18 accipit *Gelenius* — accepit; Vulcanus *addidit Ursinus* 22 cyclobs 24 Ganymede *Koch* — ganimeden.

caelo consecratum? quae omnia in hoc prodita, ut
8 uitiis hominum quaedam auctoritas pararetur. his atque
huiusmodi figmentis et mendaciis dulcioribus corrum-
puntur ingenia puerorum et isdem fabulis inhaerentibus
adusque summum aetatis robur adolescunt et in isdem
opinionibus miseri consenescunt, cum sit ueritas obuia,
sed requirentibus.

9 Quis ergo dubitat hominum imagines consecratas
uulgus orare et publice colere, dum opinio et mens
imperitorum artis concinnitate decipitur, auri fulgore
praestringitur, argenti nitore et candore eboris hebe-
10 tatur? quodsi in animum quis inducat, tormentis
quibus et quibus machinis simulacrum omne formetur,
erubescet timere se materiem ab artifice, ut deum
11 faceret, inlusam. deus enim ligneus, rogi fortasse uel
infelicis stipitis portio, suspenditur, caeditur, dolatur,
12 runcinatur. et deus aereus uel argenteus de immundo
uasculo, ut accepimus factum Aegyptio regi, conflatur,
tunditur malleis et *in* incudibus figuratur: et lapideus *deus*
caeditur, scalpitur et ab impurato homine leuigatur, nec
sentit suae natiuitatis iniuriam, ita ut nec postea de uestra
ueneratione culturam: nisi forte nondum deus saxum
est uel lignum uel argentum. quando igitur hic nas-
13 citur? ecce funditur, fabricatur, sculpitur: nondum

1 ut ui** tiis 2 hiis 5 summum *scripsi* — summae 8 hominum *Halm* — horum 14 *erubescet; materiē* (ē *in ras.*) 15 lingeus 17 aereus *Gelenius* — ereus 18 ut accepimus *Vonk* — ut saepius 19 in *addidit Meursius*; deus *addidit Vahlen*

deus est: ecce plumbatur, construitur, erigitur: nec
adhuc deus est: ecce ornatur, consecratur, oratur:
tunc postremo deus est, cum homo illum uoluit et de-
dicauit.

Quanto uerius de diis uestris animalia muta [natura- XXIV
liter] iudicant! mures, hirundines, milui non sentire
eos sciunt: rodunt, inculcant, insident, ac nisi abi-
gatis, in ipso dei uestri ore nidificant: araneae uero
faciem eius intexunt et de ipso capite sua fila suspen-
dunt. uos tergetis, mundatis, eraditis et illos, quos 2
facitis protegitis, et timetis, dum unusquisque uestrum
non cogitat prius se debere deum nosse quam colere,
dum inconsulte gestiunt parentibus oboedire, dum fieri
malunt alieni erroris accessio quam sibi credere, dum
nihil ex his quae timent norunt. sic in auro et argento
auaritia consecrata est, sic statuarum inanium consignata
forma, sic nata Romana superstitio: quorum ritus si
percenseas, ridenda quam multa, *quam multa* etiam
miseranda sunt! nudi cruda hieme discurrunt, alii in- 3
cedunt pileati, scuta uetera circumferunt, pelles caedunt,
mendicantes uicatim deos ducunt: quaedam fana semel
anno adire permittunt, quaedam in totum nefas uisere:
est quo uiro non licet, nonnulla absque feminis sacra
sunt, etiam seruo quibusdam caerimoniis interesse pia-

5 Quanto uerius *Ursinus* — quanta uero; naturaliter *del. Heumann* 7 rodunt *Wowerus* — norunt 14 mallunt 18 quam multa *addidit Heumann* 20 pilleati 21 uicatim *Gelenius* — uicantes 23 licet *Gelenius* — licet et.

culare flagitium est: alia sacra coronat uniuira, alia
multiuira, et magna religione conquiritur quae plura
4 possit adulteria *quam partus* numerare. quid, qui san-
guine suo libat et uulneribus suis supplicat, nonne
profanus melius esset quam sic religiosus? aut cui
testa sunt obscena demessa, quo modo deum *non* uio-
lat qui hoc modo placat, cum si eunuchos deus uellet,
5 posset procreare [non facere]? quis non intellegat male
sanos et uanae et perditae mentis in ista . . . desi-
pere et ipsam errantium turbam mutua sibi patrocinia
praestare? his defensio communis furoris est furentium
multitudo.

XXV At tamen ista ipsa superstitio Romanis dedit, auxit,
fundauit imperium, cum non tam uirtute quam reli-
gione et pietate pollerent. nimirum insignis et nobilis
iustitia Romana ab ipsis imperii nascentis incunabulis
2 auspicata est. nonne in ortu suo et scelere collecti et
impunitate muniti immanitatis suae terrore creuerunt?
nam asylo prima plebs congregata est: confluxerant
perditi, facinorosi, incesti, sicarii, proditores, et ut
ipse Romulus imperator et rector populum suum faci-
nore praecelleret, parricidium fecit. haec prima sunt
3 auspicia religiosae ciuitatis. mox alienas uirgines [iam

3 quam partus *addidit Vahlen coll. Lact. D. Inst. I.* 17 4 nonne *Idem* — non 6 testa *Gelenius* — exta; non *addidit Perizonius* 8 non facere *obelo notauit Sauppe* 9 *lacunam indicauit Maehly* 11 his *Idem* — hic 13 ausit 16 inperii 18 impunitate *addidi coll. Cypriani.* 3, 2: »facit numerum impunitas criminum" 20 facinerosi 23 uirginis; iam desponsatas *obelo notauit Usener*

desponsatas] iam destinatas et nonnullas de matrimonio
mulierculas sine more rapuit, uiolauit, inlusit, et cum
earum parentibus, id est cum soceris suis bellum
miscuit, propinquum sanguinem fudit. quid inreligio-
sius, quid audacius, quid ipsa sceleris confidentia tur-
pius? iam finitimos agro pellere, ciuitates proximas 4
euertere cum templis et altaribus, captos cogere, dam-
nis alienis et suis sceleribus adolescere cum Romulo
regibus ceteris et posteris ducibus disciplina communis
est. ita quicquid Romani tenent, colunt, possident, 5
audaciae praeda est: templa omnia de manubiis, id
est de ruinis urbium, de spoliis deorum, de caedibus
sacerdotum: hoc insultare et inludere est, uictis reli-
gionibus seruire, captiuas eas post uictorias adorare.
nam adorare quae manu ceperis, sacrilegium est con-
secrare, non numina. totiens ergo Romanis inpiatum 6
est quotiens triumphatum, tot de diis spolia quot de
gentibus sunt tropaea. igitur Romani non ideo tanti,
quod religiosi, sed quod inpune sacrilegi neque enim 7
potuerunt in ipsis bellis deos adiutores habere, aduer-
sus quos arma rapuerant, sed quos prostrauerant, de-
triumphatos colere coeperunt. quid autem isti dii pro
Romanis possunt, qui nihil pro suis aduersus eorum
arma ualuerunt? Romanorum enim uernaculos deos

5 turpius *Dombart* — tutius 9 posteris *Dauisius* — postremis 17 quod de 18 gentibus sunt *Halm* — gentibus et; tropea 21 rapuerant *coni Halm* — rapuerunt; sed quos *Idem* — et quos 1 *m. corr. ex* et quod; prostrauerant *Dombart* — postulauerant

nouimus: Romulus, Picus, Tiberinus et Consus et
8 Pilumnus ac Volumnus dii. Cloacinam Tatius et inue-
nit et coluit, Pauorem Hostilius atque Pallorem, mox
a nescio quo Febris dedicata: haec alumna urbis istius
superstitio, morbi et malae ualetudines. sane et Acca
Larentia et Flora, meretrices propudiosae, inter probra
9 Romanorum et deos computandae. isti scilicet aduer-
sus ceteros, qui in gentibus colebantur, Romanorum
imperium protulerunt: neque enim eos aduersum
suos homines uel Mars Thracius uel Iuppiter Cre-
ticus uel Iuno nunc Argiua, nunc Samia, nunc
Poena, uel Diana Taurica uel Mater Idaea uel Aegyptia
10 illa non numina, sed portenta iuuerunt. nisi forte apud
istos maior castitas uirginum aut religio sanctior sacer-
dotum, cum paene in pluribus uirginibus, set quae
inconsultius se uiris miscuissent, Vesta sane nesciente,
sit incestum uindicatum, in residuis inpunitatem fece-
11 rit non castitas tutior, sed inpudicitia felicior. ubi
autem magis [a sacerdotibus] quam inter aras et delu-
bra condicuntur stupra, tractantur lenocinia, adulteria
meditantur? frequentius denique in aedituorum cellulis
12 quam in ipsis lupanaribus flagrans libido defungitur.
et tamen ante eos Deo dispensante diu regna tenue-

---

1 teuerinus; Volumnus *Rigaltius* — polumnus 6 Larentia *Ursinus* — laurentia; probra *Heumann* — morbos 12 uel Diana *Gelenius* — nunc diana; tauriga idea; 13 sed et portenta, *sed* et *erasum* 15 set quae *Vahlen* — et quae 19 a sacerdotibus *obelo notauit Sauppe*; interras et 1 *m.* 20 condicuntur *Ursinus* — conducuntur

runt Assyrii, Medi, Persae, Graeci etiam et Aegyptii,
cum Pontifices et Aruales et Salios et Vestales et
Augures non haberent nec pullos cauea reclusos, quo-
rum cibo uel fastidio res publica summa regeretur.
Iam enim uenio ad illa auspicia et auguria Romana, XXVI
quae summo labore collecta testatus es et paenitenter
omissa et obseruata feliciter. Claudius scilicet et Fla- 2
minius et Iunius ideo exercitus perdiderunt, quod pul-
lorum solistimum tripudium exspectandum non puta-
uerunt. quid Regulus? nonne auguria seruauit et captus 3
est? Mancinus religionem tenuit, et sub iugum missus
est et deditus pullos edaces habuit et Paulus, apud
Cannas tamen cum maiore populi Romani parte pro-
stratus est. Gaius Caesar, ne ante brumam in Africam 4
nauigia transmitteret, auguriis et auspiciis renitenti-
bus, spreuit: eo facilius et nauigauit et uicit. quae 5
uero et quanta de oraculis prosequar? post mortem
Amphiaraus uentura respondit, qui proditum iri se ob
monile ab uxore nesciuit. Tiresias [caecus] futura ui-
debat, qui praesentia non uidebat. de Pyrro Ennius 6
Apollinis Pythi responsa confinxit, cum iam Apollo
uersus facere desisset: cuius tunc cautum illud et am-
biguum defecit oraculum, cum et politiores homines

---

4 ciuo 1 *m.* 6 es *Gelenius* — est; penitenter 7 Claudius *Meursius* — clodius 9 solistimum *Gelenius* — sollemnisimum 10 arguria 13 pop. Ro. *P. Daniel* — reip. 16 spraeuit 18 proditum iri se *corr. ex* prodituis rise 19 nesciuit ire sias; caecus *obelo notauit Dauisius* 20 phyrro 21 pyti; confincxit

et minus creduli esse coeperunt. et Demosthenes, quod
sciret responsa simulata, φιλιππίζειν Pythiam querebatur.
7 At nonnumquam tamen ueritatem uel auspicia uel
oracula tetigerunt. quamquam inter multa mendacia
uideri possit industriam casus imitatus, adgrediar tamen
fontem ipsum erroris et prauitatis, unde omnis caligo
ista manauit, et altius eruere et aperire manifestius.
spiritus sunt insinceri, uagi, a caelesti uigore terrenis
8 labibus et inpuritatibus degrauati. isti igitur spiritus,
posteaquam simplicitatem substantiae suae onusti et
inmersi uitiis perdiderunt, ad solacium calamitatis suae
non desinunt perditi iam perdere et deprauati errorem
prauitatis infundere et alienati a Deo inductis prauis
9 religionibus ab eo segregare. eos spiritus daemonas
esse poetae sciunt, philosophi disserunt, Socrates nouit,
qui ad nutum et arbitrium adsidentis sibi daemonis uel
10 declinabat negotia uel petebat. magi quoque non tan-
tum sciunt daemonas, sed etiam quicquid miraculis
ludunt, per daemonas faciunt: illis adspirantibus et
infundentibus praestigias edunt, uel quae non sunt
11 uideri, uel quae sunt non uideri *faciunt*. eorum ma-
gorum et eloquio et negotio primus Hostanes et uerum
Deum merita maiestate prosequitur et angelos, id est
ministros et nuntios Dei sedem tueri eiusque uenera-

---

2 philippi zaeno phytiam; quaerebatur 8 insingeri 9 lauibus 1 *m.*; inpuritatibus *scripsi* – cupiditatibus 14 ab eo *Vonk* – a deo 18 miraculis *P. Daniel* – miraculi 21 faciunt *addidit Jensius*; magnorum, *sed* n *erasa* 22 Hostanes *Gelenius* — sosthenes 24 sedem tueri *Hartel coll. Cypr.* 4, 2 — sed et ueri, *sed* et *erasum*.

tioni nouit adsistere, ut et nutu ipso et uultu domini
territi contremescant. idem etiam daemonas prodidit
terrenos, uagos, humanitatis inimicos. quid Plato, qui 12
inuenire Deum negotium credidit, nonne et angelos
sine negotio narrat et daemonas? et in Symposio etiam
suo naturam daemonum exprimere conititur? uult enim
esse substantiam inter mortalem inmortalemque, id est
inter corpus et spiritum mediam, terreni ponderis et
caelestis leuitatis admixtione concretam, ex qua manet
etiam Eros [procupidinem amoris] et dicit informari
et inlabi pectoribus humanis et sensum mouere et
adfectus fingere et ardorem cupiditatis infundere.

Isti igitur impuri spiritus [daemones] ut ostensum **XXVII**
magis ac philosophis [et a Platone] sub statuis et
imaginibus consecratis delitescunt et adflatu suo auc-
toritatem quasi praesentis numinis consequuntur, dum
inspirant interim uates, dum fanis inmorantur, dum
nonnumquam extorum fibras animant, auium uolatus
gubernant, sortes regunt, oracula efficiunt, falsis plu-
ribus *uera* inuoluunt. nam et falluntur et fallunt, ut 2
et nescientes sinceram ueritatem et quam sciunt, in

---

4 inueniri 1 *m. corr. in* inuenire 9 laeuitatis; ex qua manet etiam Eros *Dombart* — ex qua monet etiam nos; procupidinem amoris *inclusit Idem* 10 illabi *Gelenius* — labi 13 daemones *spurium esse existimauit Ursinus* 14 et a Platone *obelo notauit Usener* 15 consecratis *Balduinus coll. Cypr.* 4, 3 — consecrati; delitiscunt 17 inspirant i. uates *Dombart* — inspirantur i. uatibus 19 falsis pluribus uera inuoluunt *Usener coll. Cypr. l. c.*: »falsa ueris semper inuoluunt" — falsis pluribus inuoluta 20 ut *s. l.* 1 *m.*

perditionem sui non confitentes. sic a caelo deorsum
grauant et a Deo uero ad materiam auocant, uitam
turbant, somnos inquietant, inrepentes etiam corporibus
occulte ut spiritus tenues morbos fingunt, terrent
mentes, membra distorquent, ut ad cultum sui cogant,
ut nidore altarium uel bustis pecudum saginati, re-
3 missis quae constrinxerant, curasse uideantur. insani
et furentes, quos in publicum uidetis excurrere, uates
et ipsi absque templo, [sic insaniunt] sic bacchantur,
sic rotantur: par et in illis instigatio daemonis, sed
4 argumentum dispar furoris. de ipsis etiam illa, quae
paulo ante tibi dicta sunt, ut Iuppiter ludos repeteret
ex somnio, ut cum equis Castores uiderentur, ut cin-
5 gulum matronae nauicula sequeretur. haec omnia sciunt
pleraque pars uestrum ipsos daemonas de semetipsis
confiteri, quotiens a nobis tormentis uerborum et ora-
6 tionis incendiis de corporibus exiguntur. ipse Saturnus
et Serapis et Iuppiter et quicquid daemonum colitis,
uicti dolore quod sunt eloquuntur, nec utique in tur-
pitudinem sui, nonnullis praesertim uestrum adsisten-
7 tibus, mentiuntur. ipsis testibus, esse eos daemonas,
credite fassis: adiurati enim per Deum uerum et solum

---

2 ad materiam *Ouzelius* — ad materias 3 somnos *Ursinus coll. Cypr.* 4. 4 -- omnes 4 occultae 6 alterium; bustis pecudum *scripsi coll. Cypr. l. c.*: »rogis pecorum" -- hostis pecudum 6 remissis 1 *m*: remissius *corr. m.* 2 7 insani *scripsi* — hi sunt 9 sic insaniunt *uncis saepsi*; uacchantur 15 pleraque pars *Dauisius* — plerique pars; ipso daemonas de semet ipsos 1 *m. sed corr. m.* 2 22 credite fassis *Anonymus in Miscell. Observ. IV*, 423 -- credite fessis 1. *m. sed* fessis *erasum*, de se uerum confitentibus *superscr.* (*teste de Muralto*)

inuiti miseri corporibus inhorrescunt et uel exiliunt
statim uel euanescunt gradatim, prout fides patientis
adiuuat aut gratia curantis adspirat. sic Christianos
de proximo fugitant, quos longe a coetibus per uos
lacessant. ideo inserti mentibus imperitorum odium 8
nostri serunt occulte per timorem: naturale est enim
et odisse quem timeas, et quem oderis infestare, si
possis. sic occupant animos et obstruunt pectora, ut
ante nos incipiant homines odisse quam nosse, ne
cognitos aut imitari possint aut damnare non possint.

Quam autem inicum sit, *de* incognitis et inexploratis **XXVIII**
iudicare, quod facitis, nobis ipsis paenitentibus credite.
et nos enim idem fuimus et eadem uobiscum quondam 2
adhuc caeci et hebetes sentiebamus, quasi Christiani
monstra colerent, infantes uorarent, conuiuia incesta
miscerent, nec intellegebamus aniles fabulas istas semper
uentilari et numquam uel inuestigari uel probari, nec
tanto tempore aliquem existere *potuisse* qui proderet,
non tantum facti ueniam, uerum etiam indicii gratiam
consecuturum: malum autem adeo non esse, ut Chris-
tianus reus *esse* nec erubesceret nec timeret, et unum
solummodo, quod non ante fuerit, paeniteret. nos 3
tamen cum sacrilegos aliquos et incestos, parricidas

---

4 quos longe a coetibus per uos lacessant *Vahlen coll. Lact. I. D.* 4. 27 *in.* — quos longe in coetibus per uos lacessebant 7 timens; *sed* n *punctata*; quem oderis *Freinshemius* — quem metueris; infestares si 1 *m.* 11 de *addidit Carrio* 12 penitentibus 14 haebet sẽẽ es, *sed* sẽẽ *expunctum* 16 aniles *Usener* — ab his 18 potuisse *addidit Koch* 21 esse *addidit Usener* 22 solumodo; peneteret.

etiam defendendos et tuendos suscipiebamus, hos nec
audiendos in totum putabamus, nonnumquam etiam
miserantes eorum crudelius saeuiebamus, ut torquere-
mus confitentes ad negandum, uidelicet ne perirent,
exercentes in his peruersam quaestionem, non quae
4 uerum erueret. sed quae mendacium cogeret. et si
qui infirmior malo pressus et uictus Christianum se
negasset, fauebamus ei, quasi eierato nomine iam om-
5 nia facta sua illa negatione purgaret. adgnoscitisne
eadem nos sensisse et gessisse, quae *uos* sentitis et
geritis? cum si ratio, non instigatio daemonis iudicaret,
essent urguendi magis, non ut diffiterentur se Chris-
tianos, sed ut de incestis stupris, de inpiatis sacris,
6 de infantibus immolatis faterentur. his enim et huius-
modi fabulis idem daemones ad execrationis horrorem
imperitorum aures aduersus nos referserant. nec tamen
mirum, quoniam fama, quae semper insparsis mendaciis
7 alitur, ostensa ueritate consumitur. sit et negotium
daemonum; ab ipsis enim rumor falsus et seritur et
fouetur. inde est quod audire te dicis, caput asini
rem nobis esse diuinam. quis tam stultus, ut hoc
colat? quis stultior, ut hoc coli credat: nisi quod uos
et totos asinos in stabulis cum uestra bella Epona
consecratis et eosdem asinos cum Iside religiose ado-

4 perient 7 praessus 10 gessisse *Anonymus Parisiensis* — egisse; uos *addidi* 16 referserant *Vahlen* — referserunt 17 quoniam *Idem* — cum omnium 18 sit et *J. F. Gronouius* — sic est 23 bella *N. Heinsius* — uel 24 adoratis — deuoratis *Graeuius*.

ratis, item boum capita et capita ueruecum et immo-
latis et colitis, de capro etiam et homine mixtos deos
et leonum et canum uultu deos dedicatis. nonne et 8
Apim bouem cum Aegyptiis adoratis et pascitis? nec
eorum sacra damnatis instituta serpentibus, crocodillis,
beluis ceteris [et auibus et piscibus], quorum aliquem
deum si quis occiderit, etiam capite punitur. idem 9
Aegyptii cum plerisque uobis non magis Isidem quam
ceparum acrimonias metuunt, nec Serapidem magis
quam strepitus per pudenda corporis expressos contre-
mescunt. etiam ille, qui de adoratis sacerdotis uirilibus 10
aduersum nos fabulatur, temptat in nos conferre quae
sua sunt. ista enim [inpudicitiae] eorum forsitan sacra
sint, apud quos sexus omnis membris omnibus prostat,
apud quos taetra inpudicitia uocatur urbanitas, qui
scortorum licentiae inuident, qui medios uiros lambunt,
libidinoso ore inguinibus inhaerescunt, homines malae
linguae etiam si tacerent, quos prius taedescit impu-
dicitiae suae quam pudescit. pro nefas! id in se mali 11
facinoris admittunt, quod nec aetas potest pati mollior
nec cogi seruitus durior.

Haec et huiusmodi propudia nobis non licet nec audire, XXIX
etiam pluribus turpe defendere est: ea enim de castis
fingitis et pudicis, quae fieri non crederemus, nisi de
uobis probaretis. nam quod religioni nostrae hominem 2

1 uerbecum 3 uultu *Gelenius* — uultus 4 apen 6 et auibus et piscibus *obelo notauit Koch* 8 uobis *Ursinus* — uobiscum 13 inpudicitiae *deleuit Heumann* 15 taetra *scripsi* — tota 18 tedescit.

noxium et crucem eius adscribitis, longe de uicinia
ueritatis erratis, qui putatis Deum credi aut meruisse
3 noxium aut potuisse terrenum. ne ille miserabilis,
cuius in homine mortali spes omnis innititur; totum
4 enim eius auxilium cum extincto homine finitur. Aegyptii
sane hominem sibi quem colant eligunt: illum unum
propitiant, illum de omnibus consulunt, illi uictimas
caedunt. at ille, qui ceteris deus, sibi certe homo
est, uelit nolit: nec enim conscientiam suam decipit,
5 si fallit alienam. etiam principibus et regibus, non
ut magnis et electis uiris, sicut fas est, sed ut deis
turpiter adulatio falsa blanditur, cum et praeclaro uiro
honor uerius et optimo amor dulcius praebeatur. sic
eorum numen inuocant, ad imagines supplicant, genium,
id est daemonem eorum implorant, et est eis tutius
per Iouis genium peierare quam regis. cruces etiam
6 nec colimus nec optamus. uos sane, qui ligneos deos
consecratis, cruces ligneas ut deorum uestrorum partes
7 forsitan adoratis. nam et signa ipsa et cantabra et
uexilla castrorum quid aliud quam inauratae cruces sunt
et ornatae? tropaea uestra uictricia non tantum sim-
plicis crucis faciem, uerum et adfixi hominis imitantur.
8 signum sane crucis naturaliter uisimus in naui, cum
uelis tumentibus uehitur, cum expansis palmulis labi-
tur: et cum erigitur iugum, crucis signum est, et cum

---

3 nec 8 at *Vahlen* — et 9 conscentiam 11 ut de eis 14 in-uocant *Gelenius* — uocant 15 eorum *Vahlen* — eius 17 sane *Maehly* — plane

homo porrectis manibus Deum pura mente ueneratur.
ita signo crucis aut ratio naturalis innititur aut uestra
religio formatur.

Illum iam uelim conuenire, qui initiari nos dicit aut XXX
credit de caede infantis et sanguine. putas posse fieri,
ut tam molle, tam paruulum corpus fata uulnerum ca-
piat? ut quisquam illum rudem sanguinem nouelli et
uixdum hominis caedat, fundat, exhauriat? nemo hoc
potest credere nisi qui possit audere. uos enim uideo 2
.... procreatos filios nunc feris et auibus exponere,
nunc adstrangulatos misero mortis genere elidere: sunt
quae in ipsis uisceribus medicaminibus epotis originem
futuri hominis extinguant et parricidium faciant, ante-
quam pariant. et haec utique de deorum uestrorum 3
disciplina descendunt: nam Saturnus filios suos non
exposuit, sed uorauit. merito ei in nonnullis Africae par-
tibus a parentibus infantes immolabantur, blanditiis et
osculo comprimente uagitum, ne flebilis hostia immo-
laretur. Tauris etiam Ponticis et Aegyptio Busiridi 4
ritus fuit hospites immolare, et Mercurio Gallis humanas
[uel inhumanas] uictimas caedere, Romanis Graecum et
Graecam, Gallum et Gallam sacrificii *loco* uiuentes
obruere, hodieque ab ipsis Latiaris Iuppiter homicidio
colitur, et quod Saturni filio dignum est, mali et noxii

---

8 exauriat 9 audere *Gelenius* — audire 10 *ante* procreatos *lacunae signum posui* 12 epotis *E. R.* —et potis 16 ei *Gelenius* — et 18 immolaretur *Ursinus* — immolaetur 20 Gallis *Wopkens* — gallos 21 uel inhumanas *Halmio ut glossema suspectum*; cedere; Romanis *Vonck* — romani 22 loco *addidit Halm*

5 hominis sanguine saginatur. ipsum credo docuisse
sanguinis foedere coniurare Catilinam, et Bellonam
sacrum suum haustu humani cruoris imbuere, et co-
mitialem morbum hominis sanguine, id est morbo gra-
6 uiore sanare. non dissimiles et qui de harena feras
deuorant inlitas et infectas cruore uel membris hominis
et uiscere saginatas. nobis homicidium nec uidere fas
nec audire, tantumque a contamine sanguinis cauemus,
ut nec edulium pecorum in cibis sanguinem nouerimus.

XXXI Et de incesto conuiuio fabulam grandem aduersum
nos daemonum coitio mentita est, ut gloriam pudicitiae
deformis infamiae aspersione macularet, ut ante explo-
ratam ueritam homines a nobis terrore infandae opinionis
2 auerteret. sic de isto et tuus Fronto non ut adfirmator
testimonium fecit, sed conuicium ut orator adspersit:
haec enim potius de uestris gentibus nata sunt. ius
3 est apud Persas misceri cum matribus, Aegyptiis et
Atheniensibus cum sororibus legitima conubia, memoriae
et tragoediae uestrae incestis gloriantur, quas uos liben-
ter et legitis et auditis; sic et deos colitis incestos,
4 cum matre, cum filia, cum sorore coniunctos. merito

---

2 uellonam 3 austu 6 infectas *E. R.* — infactus 7 uideret, *sed* t *erasa* 8 a contamine sanguinis *scripsi coll. Tert. Apol.* 9: »ne animalium quidem sanguinem in epulis esculentis habemus ... ne ... sanguine contaminemur uel intra uiscera sepulto" — ab humano sanguine 11 demonum; coitio *Ursinus* — cotio, 2 *m. corr.* contio 12 aspersione *Wowerus* — auersione 14 fronto non ut adfirmator *corr.* 1 *m. ex* fronte non ut adfirmor 15 conuitium 18 Atheniensibus *Wowerus* — Athenis 9 conubia *corr. ex.* conbuia

igitur incestum penes uos saepe deprehenditur, semper
admittitur. etiam nescientes, miseri, potestis in inlicita
proruere: dum Venerem promisce spargitis [dum passim
liberos seritis], dum etiam domi natos alienae miseri-
cordiae frequenter exponitis, necesse est *uos* uestras in-
currere in filias, in sorores. sic incesti copulam nectitis,
etiam cum conscientiam non habetis. at nos pudorem 5
non facie, sed mente praestamus: unius matrimonii
uinculo libenter inhaeremus, cupiditatem procreandi
aut unam scimus aut nullam, conuiuia non tantum
pudica colimus sed et sobria: nec enim indulgemus epulis
aut conuiuium mero ducimus, sed grauitate hilaritatem
temperamus: casto sermone, corpore castiore plerique
inuiolati corporis uirginitate perpetua fruuntur potius
quam gloriantur: tantum denique abest incesti cupido
ut nonnullis rubori sit etiam pudica coniunctio. nec 6
de ultima statim plebe consistimus, si honores uestros
et purpuras recusamus, nec factiosi sumus, si omnes
unum bonum sapimus eadem congregati quiete qua
singuli, nec in angulis garruli, si audire nos publice
aut erubescitis aut timetis. et quod in dies noster 7
numerus augetur, non est crimen erroris, sed testi-
monium laudis; nam in pulcro genere uiuendi et perstat
et perseuerat suus et adcrescit alienus. sic nos denique 8

---

3 promisces, *sed* s *erasa*; dum .... seritis *ut glossema inclusi* 5 necesse est uos uestras incurrere in filias, in sorores *Heumann* — necesse est in uestros recurrere in filios inerrare 6 copulam *scripsi* — fabulam 9 cupiditatem *Heraldus* — cupiditate 11 aepulis 18 factiosi *Heraldus* — fastidiosi 21 noster *Heumann* — nostri 23 perstat *Gelenius* — praestat

non nota occulta corporis, ut putatis, sed innocentiae ac modestiae signo facile dinoscimus, sic *nos* mutuo, quod doletis, amore diligimus, quoniam odisse non nouimus: sic nos, quod inuidetis, fratres uocamus, ut unius [Dei] parentis omnes, ut consortes fidei, ut spei coheredes. uos enim nec inuicem adgnoscitis et in mutua odia saeuitis, nec fratres uos nisi sane ad parricidium recognoscitis.

XXXII Putatis autem nos occultare quod colimus, si delubra et aras non habemus? quod enim simulacrum Deo fingam, cum, si recte existimes, sit Dei homo ipse simulacrum? templum quod ei extruam, cum totus hic mun-
2 dus eius opere fabricatus eum capere non possit? et cum homo latius maneam, intra unam aediculam uim tantae maiestatis includam? nonne melius in nostra dedicandus est mente? in nostro immo consecrandus est pectore? hostias et uictimas Deo offeram, quas in usum mei protulit, ut reiciam ei suum munus? ingratum est, cum sit litabilis hostia bonus animus et pura mens et sincera con-
3 scientia. igitur qui innocentiam colit, Deo supplicat, qui iustitiam, Deo libat, qui fraudibus abstinet, propitiat Deum, qui hominem periculo subripit, opimam uic-
4 timam caedit. haec nostra sacrificia, haec Dei sacra sunt: sic apud nos religiosior est ille qui iustior. at enim quem colimus Deum, nec ostendimus nec uide-

1 nota occulta *Ursinus* — notaculo 2 nos *addidit Halm* 5 dei *obelo notauit Heumann*; omnes *Cellarius* — homines 6 agnoscitis 17 et uictimas do *sup. l. sed a* 1 *m.* 19 conscientia *Ursinus* — sententia 22 opimam *Gelenius* — optimam

mus. immo ex hoc Deum credimus, quod eum sentire possumus, uidere non possumus. in operibus enim eius et in mundi omnibus motibus uirtutem eius semper praesentem aspicimus, cum tonat, fulgurat, fulminat, cum
serenat. nec mireris, si Deum non uides: uento et flatibus 5
omnia impelluntur, uibrantur, agitantur, et sub oculis tamen non uenit uentus et flatus. in solem adeo, qui uidendi omnibus causa est, uidere non possumus, radiis acies submouetur [obtutus intuentis hebetatur] et si diu-
tius inspicias, omnis uisus extinguitur. quid? ipsum solis 6
artificem, illum luminis fontem, possis sustinere, cum te ab eius fulgoribus auertas, a fulminibus abscondas? Deum oculis carnalibus uis uidere, cum ipsam animam tuam, qua uiuificaris et loqueris, nec aspicere possis
nec tenere? sed enim Deus actum hominis ignorat et 7
in caelo constitutus non potest aut omnes obire aut singulos nosse. erras, o homo, et falleris: unde enim Deus longe est, cum omnia caelestia terrenaque et quae extra istam orbis prouinciam sunt, Deo cognita, plena sint? ubique non tantum nobis proximus, sed infusus est.
in solem adeo rursus intende: caelo adfixus, sed terris 8
omnibus sparsus est: pariter praesens ubique interest
et miscetur omnibus, nusquam eius claritudo uiolatur. 9
quanto magis Deus auditor omnium ac speculator

5 mireris *E. R.* — mereris 7 in solem *Cellarius* — in sole 9 obtutus intuentis hebetatur *ut glossema inclusi* 21 in solem *Gelenius* — in sole; celo 23 eī *ut infra quoque u.* 13 24 auditor *scripsi* — auctor

omnium, a quo nullum potest esse secretum, tenebris
interest, interest cogitationibus nostris, quasi alteris
tenebris! non tantum sub illo agimus, sed et cum
illo, prope dixerim, uiuimus.
XXXIII Nec nobis de nostra frequentia blandiamur: multi
nobis uidemur, sed Deo admodum pauci sumus. nos
gentes nationesque distinguimus: Deo una domus est
mundus hic totus. reges statum regni sui per officia
ministrorum diuersa nouerunt: Deo indiciis opus non
est: non enim solum in oculis eius, sed in sinu uiuimus.
2 sed Iudaeis nihil profuit, quod unum et ipsi Deum
aris atque templis maxima superstitione coluerunt.
ignorantia laberis, si priorum aut oblitus aut inscius
3 posteriorum recordaris. nam et ipsi Deum nostrum,
idem enim omnium Deus est, *experti sunt*: quamdiu
enim eum caste, innoxie religioseque coluerunt, quamdiu
praeceptis salubribus obtemperauerunt, de paucis in-
numeri facti, de egentibus diuites, de seruientibus
reges: modici multos, inermi armatos, dum fugiunt
insequentes, Dei iussu et elementis adnitentibus obrue-
4 runt. scripta eorum relege, ut transeamus ueteres, uel
Flaui Iosephi uel, si Romanis magis gaudes, Antonii

---

4 prope dixerim *Ursinus* — ut prope dixerim 8 statum ... diuersa *Meursius* — tam̃ ... uniuersa 10 non enim solum in oculis *Halm* — non in solum oculis; sed in in sinu, *sed* in *erasum* 11 iudeis 15 experti sunt *suppleuit Halm* 21 relege uel si romanis magis gaudes ut transeamus ueteres flaui iosaepi (iosepi *corr.*) uel antonii (ii *in rasura*, *ex* antonini, *ut uidetur*) — *ordinem restituit Lindner* 22 gaudes *corr. e* gaudis

Iuliani de Iudaeis require: iam scies, nequitia sua
hanc eos meruisse fortunam, nec quidquam accidisse
quod non sit iis, si in contumacia perseuerarent, ante
praedictum. ita prius eos deseruisse conprehendes quam 5
esse desertos nec, ut impie loqueris, cum Deo suo
captos, sed a Deo ut disciplinae transfugas deditos.
Ceterum de incendio mundi, aut inprouisum ignem XXXIV
cadere aut dissilire non credere uulgaris erroris est.
quis enim sapientium dubitat, quis ignorat, omnia quae 2
orta sunt, occidere, quae facta sunt, interire? caelum
quoque cum omnibus quae caelo continentur, ita ut
coepit, si desierit fontium dulcis aqua maria nutrire,
in uim ignis abiturum. Stoicis constans opinio est, quod
consumto umore mundus hic omnis ignescat et Epicu- 3
reis de elementorum conflagratione et mundi ruina eadem
ipsa sententia est. Congruenter Plato partes orbis nunc 4
inundari dicit, nunc alternis uicibus ardescere, et cum
ipsum mundum perpetuum et insolubilem diceret esse
fabricatum, addidit tamen, ipsi artifici Deo soli et
solubilem et esse mortalem. ita nihil mirum est, si 5
ista moles ab eo, quo exstructa est, destruatur. ani-
maduertis philosophos eadem disputare quae dicimus,
non quod nos simus eorum uestigia subsecuti, sed quod
illi de diuinis praedictionibus profetarum umbram in-

---

2 quicquam *corr*; 3 iis *Heumann* — his 4 conpraehendes 8 dissilire *Jac. Gronouius* — difficile 12 coepit, si desierit *Dombart* — coepisse desinere 16 Congruenter *scripsi* — loquitur 17 inundari *Wopkens* — inundare 19 addidit *Halm* — addit 22 filosofos 24 praedictionibus *Gelenius* -- praedicationibus

6 terpolatae ueritatis imitati sint. sic etiam condicionem
renascendi sapientium clariores, Pythagoras primus et
praecipuus Plato, corrupta et dimidiata fide tradide-
runt: nam corporibus dissolutis solas animas uolunt
et perpetuo manere et in alia noua corpora saepius
7 commeare. addunt istis et illa ad detorquendam ueri-
tatem, in pecudes, aues, beluas hominum animas redire.
non philosophi sane studio, sed mimi conuicio digna
9 ista sententia est: sed ad propositum satis est, etiam
in hoc sapientes uestros in aliquem modum nobiscum
10 consonare. ceterum quis tam stultus aut brutus est,
ut audeat repugnare, hominem a Deo, ut primum
potuisse fingi, ita posse denuo reformari? nihil esse
post obitum, et ante ortum nihil fuisse? sicut de nihilo
nasci licuit, ita de nihilo licere reparari? porro diffi-
cilius est, id quod non sit incipere, quam id quod
fuerit iterare. tu perire et Deo credis, si quid oculis
nostris hebetibus subtrahitur? corpus omne siue arescit
in puluerem siue in umorem soluitur uel in cinerem
comprimitur uel in nidorem tenuatur, subducitur nobis,
sed Deo elementorum custodi reseruatur. nec, ut creditis,
ullum damnum sepulturae timemus, sed ueterem et
11 meliorem consuetudinem humandi frequentamus. uide
adeo, quam in solacium nostri resurrectionem futuram
omnis natura meditetur. sol deuergit et renascitur, astra

2 pytagoras 6 detorquendam *Balduinus* — retorquendam 7 abes ueluas 1. *m.* 8 mimi conuicio *Ursinus* — mimico uitio 19 humorem *corr.* 20 nidore 21 custodi *Wowerus* — custodia 25 duergit *Koch* — demergit; renascitur *maluit Halm* — nascitur

labuntur et redeunt, flores occidunt et reuiuescunt,
post senium arbusta frondescunt, semina nonnisi corrupta
reuirescunt: ita corpus in sepulcro, ut arbores in hi-
berno: occultant uirorem ariditate mentita. quid fes- 12
tinas, ut cruda adhuc hieme reuiuescat et redeat? expec-
tandum nobis etiam corporis uer est. nec ignoro ple-
rosque conscientia meritorum nihil se esse post mortem
magis optare quam credere: malunt enim extingui pe-
nitus quam ad supplicia reparari. quorum error augetur
etiam saeculo libertate remissa et Dei patientia maxima,
cuius quanto iudicium tardum, tanto magis iustum est.

Et tamen admonentur homines doctissimorum libris XXXV
et carminibus poetarum illius ignei fluminis et [de Stygia
palude] saepius ambientis ardoris, quae cruciatibus
aeternis praeparata et daemonum indiciis et de ora-
culis profetarum cognita tradiderunt. et ideo apud 2
eos etiam ipse rex Iuppiter per torrentes ripas et atram
uoraginem iurat religiose: destinatam enim sibi cum
suis cultoribus poenam praescius perhorrescit. nec tor- 3
mentis aut modus ullus aut terminus. illic sapiens
ignis membra urit et reficit, carpit et nutrit. sicut
ignes fulminum corpora tangunt nec absumunt, sicut
ignes Aetnae [montis] et Vesuui montis et ardentium
ubique terrarum flagrant nec erogantur: ita poenale

1 redunt, *sed corr. m.* 2 3 in sepulcro *Heumann* — in saeculo 9 suplicia 10 etiam *scripsi* — et in 12 libris *E. R.* — liris 13 de Stygia palude *ut glossema suspectum Dauisio* 15 iudiciis 18 destinata 23 Aetnae — hennei; montis *deleuit Ursinus*

illud incendium non damnis ardentium pascitur, sed
4 inexesa corporum laceratione nutritur. eos autem
merito torqueri, qui Deum nesciunt, ut impios, ut
iniustos, nisi profanus nemo deliberat, cum parentem
omnium et omnium dominum non minoris sceleris sit
5 ignorare quam laedere. et quamquam inperitia Dei
sufficiat ad poenam, ita ut notitia prosit ad ueniam,
tamen si uobiscum Christiani comparemur, quamuis
in nonnullis disciplina nostra minor est, multo tamen
6 uobis meliores deprehendemur. uos enim adulteria
prohibetis et facitis, nos uxoribus nostris solummodo
uiri nascimur: uos scelera admissa punitis, apud nos
et cogitare peccare est: uos conscios timetis, nos etiam
conscientiam solam, sine qua esse non possumus: denique de uestro numero carceres aestuant, Christianus
ibi nullus nisi aut reus suae religionis aut profugus.
XXXVI Nec de fato quisquam aut solacium captet aut excuset euentum: sit sors fortunae, mens tamen libera
est, et ideo actus hominis, non dignitas iudicatur.
2 quid enim aliud est fatum quam quod de unoquoque
nostrum Deus fatus est? qui cum possit praescire materiam, pro meritis et qualitatibus singulorum etiam
fata determinat. ita in nobis non genitura plectitur,

---

2 inexaesa 5 minoris**sceleris 6 ledere 9 inor, *sed addita* m. *s. l.* 11 solumodo 1 *m.* 15 carceres aestuant *scripsi coll. Tert. Apol.* 44: »de uestris semper aestuat carcer" — carcer exaestuat 18 sors fortunae *Heumann* — sortis fortunae 21 fatus *Sabaeus* (*in praef. E. R.*) — fatum

sed ingenii natura punitur. ac de fato satis, uel si
pauca pro tempore, disputaturi alias et uberius et
plenius. ceterum quod plerique pauperes dicimur, non 3
est infamia nostra, sed gloria: animus enim ut luxu
soluitur, ita frugalitate firmatur. et tamen qui potest 4
pauper esse qui non eget, qui non inhiat alieno, qui
Deo diues est? magis pauper ille est, qui cum multa
habeat, plura desiderat. dicam tamen quemadmodum 5
sentio: nemo tam pauper potest esse quam natus est.
aues sine patrimonio uiuunt et in diem pecua pascuntur: et haec nobis tamen nata sunt, qui omnia,
si non concupiscimus, possidemus. igitur ut qui uiam 6
terit, eo felicior quo leuior incedit, ita beatior in hoc
itinere uiuendi, qui paupertate se subleuat, non sub
diuitiarum onere suspirat. et tamen facultates, si utiles 7
putaremus, a Deo posceremus: utique indulgere posset
aliquantum cuius est totum. sed nos contemnere malumus opes quam contingere, innocentiam magis cupimus, magis patientiam flagitamus, malumus nos bonos esse quam prodigos. et quod corporis humani
uitia sentimus et patimur, non est poena, militia est.
fortitudo enim *in* infirmitatibus roboratur et calamitas 8
saepius disciplina uirtutis est. uires denique et mentis

---

2 uberius *Meursius* — uerius 5 qui *Wowerus et Perizonius* — quis 10 pecua *Gelenius* — pascua 11 qui omnia *Perizonius* — quae omnia *m.* 1 14 itineri *m.* 1 18 contingere *Oehler* — continere 20 prodigos. et *Dombart* — prodigos, et; humani *Heumann* — humana 22 in *addidit Ursinus*

et corporis sine laboris exercitatione torpescunt: omnes
adeo uestri uiri fortes, quos in exemplum praedicatis,
9 aerumnis suis inclyti floruerunt. itaque et nobis Deus
nec non potest subuenire nec despicit, cum sit et om-
nium rector et amator suorum, sed aduersis unum-
quemque explorat et examinat, ingenium singulorum
periculis pensitat, usque ad extremam mortem uolun-
tatem hominis sciscitatur, nihil sibi posse perire securus.
itaque ut aurum ignibus, sic nos discriminibus ar-
guimur.

XXXVII Quam pulchrum spectaculum Deo, cum Christianus
cum dolore congreditur, cum aduersum minas et sup-
plicia et tormenta componitur, cum saeuitiam tortoris
et horrorem carnificis inridens conculcat, cum liber-
tatem suam aduersus reges et principes erigit, soli
Deo, cuius est, cedit, cum triumphator et uictor ipsi,
qui aduersum se sententiam dixit, insultat! uicit enim
2 qui quod contendit obtinuit. quis non miles sub oculis
imperatoris audacius periculum prouocet? nemo enim
praemium percipit ante experimentum. et imperator
tamen quod non habet, non dat: non potest propa-
3 gare uitam, potest honestare militiam. at enim Dei
miles nec in dolore deseritur nec morte finitur. sic
Christianus miser uideri potest, non potest inueniri.

---

5 sed aduersis *Heumann* — sed in aduersis 13 saeuitiam tortoris *scripsi* — strepitum mortis 14 inridens *Gelenius* — inripiens; conculcat *scripsi* — inculcat 17 insultat *E. R.* — stultat 22 ad enim 1. *m.*

uos ipsi calamitosos uiros fertis ad caelum, *ut* Mucium
Scaeuolam, qui cum errasset in rege perisset in hosti-
bus, nisi dexteram perdidisset. et quot ex nostris, 4
non dextram solum, sed totum corpus uri, cremari
sine ullis eiulatibus pertulerunt, cum dimitti praeser-
tim haberent in sua potestate! uiros cum Mucio uel
cum Aquilio aut Regulo comparo? pueri et mulierculae 5
nostrae cruces et tormenta, feras et omnes supplicio-
rum terriculas inspirata patientia doloris inludunt. nec 6
intellegitis, o miseri, neminem esse qui aut sine ratione
uelit poenam subire aut tormenta sine Deo possit
sustinere: nisi forte uos decipit, quod Deum nescientes 7
diuitiis afluant, honoribus floreant, polleant potestati-
bus. miseri in hoc altius tolluntur, ut decidant altius.
hi enim ut uictimae ad supplicium saginantur, ut
hostiae ad poenam coronantur: in hoc adeo quidam
imperiis ac dominationibus eriguntur, ut ingenium
eorum perditae mentes licentia potestatis libere nun-
dinentur. absque enim notitia Dei quae potest esse 8
solida felicitas, cum prorsus somnio similis, ante-
quam tenetur, elabitur. rex es? sed tam times quam 9
timeris, et quamlibet sis multo comitatu stipatus, ad
periculum tamen solus es. diues es? sed fortunae

---

1 ut *addidit Heumann* 2 sceuolam; in rege *Heumann* — in regem 5 dismitti 11 possit *E. R.* — posse 15 suplicium 18 perditae mentes licentia *Rigaltius* — perditae mentis licentiae 20 prorsus *scripsi* — mors sit (*Vonck*, *qui primus dedit* prorsus, *retinuit* sit) 21 es sed *Rigaltius* — esset 1 *m.*, es et *corr. m.* 2

male creditur et magno uiatico breue uitae iter non
10 instruitur, sed oneratur. fascibus et purpuris gloriaris? uanus error hominis et inanis cultus dignitatis,
fulgere purpura, mente sordescere. nobilitate generosus es? parentes tuos laudas? omnes tamen pari sorte
11 nascimur, sola uirtute distinguimur. nos igitur, qui
moribus et pudore censemur, merito malis uoluptatibus et pompis uestris et spectaculis abstinemus, quorum et de sacris originem nouimus et noxia blandimenta damnamus. nam in ludis currulibus quis non
horreat populi inter se rixantis insaniam? in gladia-
12 toriis homicidii disciplinam? in scenicis etiam non
minor furor et turpitudo prolixior: nunc enim mimus uel exponit adulteria uel monstrat, nunc eneruis histrio amorem dum fingit, infigit: idem deos uestros inducendo stupra, suspiria, odia dedecorat, idem simulatis doloribus lacrimas uestras uanis gestibus et nutibus prouocat: sic homicidum in uero flagitatis, in mendacio fletis.

XXXVIII Quod uero sacrificiorum reliquias et pocula delibata contemnimus, non confessio timoris est, sed uerae libertatis adsertio. nam etsi omne quod nascitur ut inuiolabile Dei munus nullo opere conrumpitur, abstinemus tamen, ne quis *nos* existimet aut *de* dae-

---

4 nobilitates *m.* 1, *sed* s *erasa* 11 inter se *Heumann* — in se 13 furor et *Meursius* — furore 15 infigit *anonymus Parisiensis* — inligit 16 inducendo *Vonck et Heumann* — induendo 21 contemnim, *sed* im' *in ras. m.* 2 24 nos *addidit Heumann* 26 de *addidi col.* 40, 2.

moniis, quibus libatum est, cedere aut nostrae religionis pudere. quis autem ille qui dubitat, uernis 2
indulgere nos floribus, cum carpamus et rosam ueris et lilium et quicquid aliud in floribus blandi coloris et odoris est? his enim et sparsis utimur ac solutis et sertis mollibus colla conplectimur. sane quod caput non coronamus, ignoscite: auram bonam floris naribus ducere, non occipitio capillisue solemus haurire. nec 3
mortuos coronamus. ego uos in hoc magis miror, quemadmodum tribuatis exanimi aut sentienti facem aut non sentienti coronam, cum et beatus non egeat et miser non gaudeat floribus at enim nos exsequias 4
adornamus eadem tranquillitate qua uiuimus, nec adnectimus arescentem coronam, sed a Deo aeternis floribus uiuidam sustinemus: quieti, modesti, Dei nostri liberalitate securi spem futurae felicitatis fide praesentis eius maiestatis animamus. sic et beati resurgimus et futuri contemplatione iam uiuimus proinde Socra- 5
tes scurra Atticus uiderit, nihil se scire confessus, testimonio licet fallacissimi daemonis gloriosus, Arcesilas quoque et Carneades et Pyrro et omnis Academicorum multitudo deliberet, Simonides etiam in perpetuum conperendinet, philosophorum supercilia con-

---

3 carpamus *Stewechius* — capiamus 5 mollibus, *quod legitur inter* utimur *et* ac solutis, *in suum locum migrare iussit Dombart coll. Verg. Aen.* 7. 488 7 bonam *Halm* — bona 1 *m.* boni *corr.* 2 *m.* 8 capillis sue olemus 10 aut sentienti *Ursinus et Salmasius* — aut non sentienti 12 ad enim 15 quieti, modesti *Rigaltius* — qui et modesti 17 animamus *Vahlen* — animamur 20 Arcesilas *E. R.* — arcaesilaus 23 comperendinet *Sabaeus* — conpraehendi nec

temnimus, quos corruptores et adulteros nouimus et
6 tyrannos et semper aduersus sua uitia facundos. nos, *qui* non habitu sapientiam sed mente praeferimus, non eloquimur magna sed uiuimus, gloriamur nos consecutos quod illi summa intentione quaesiuerunt nec inuenire potuerunt. quid ingrati sumus, quid nobis inuidemus, si ueritas diuinitatis nostri temporis aetate maturuit? fruamur bono nostro et *regula* recti sententiam temperemus: cohibeatur superstitio, impietas expietur, uera religio reseruetur.

XXXIX Cum Octauius perorasset, aliquamdiu nos ad silentium stupefacti intentos uultus tenebamus, et quod ad me est, magnitudine admirationis euanui, quod ea, quae facilius est sentire quam dicere, et argumentis et exemplis et lectionum auctoritatibus adornasset, et quod maleuolos isdem illis quibus armantur, philosophorum telis retudisset, ostendisset etiam ueritatem
XL non tantummodo facilem sed et fauorabilem. Dum istaec igitur apud me tacitus euoluo, Caecilius erupit: Ego Octauio meo plurimum quantum, sed et mihi gratulor nec expecto sententiam. uicimus et ita: uel improbe usurpo uictoriam. nam ut ille mei uictor est,

3 qui *addidit Ursinus ex Cypr. de bono patientiae c. 2 in.*; raeferimus, *addita* p. 2 *m.* 5 sumam 7 inuidemur 8 regula *addidit Dombart coll. Tert. apol.* 46 *et* 47 11 aliquandiu *corr.* 16 maleuolos *corr. ex* maleuolis 17 retudisse 18 faborabilem 19 iste haec 20 plur. quantum, sed et mihi *Ursinus* — plur. quantum eadem tranquillitate qua uiuimus sed et mihi; *uerba aliena e* 38,4 *repetita sunt* 21 uel improbe *Halm* — ut improbe

ita ego triumphator erroris. itaque quod pertinet ad 2
summam quaestionis, et de prouidentia fateor et *de* Deo cedo et de sectae iam nostrae sinceritate consentio. etiam nunc tamen aliqua subsidunt non obstrepentia ueritati sed perfectae institutioni necessaria, de quibus crastino, quod iam sol occasui decliuis est, ut de toto congruentes promptius requiremus. At ego, inquam, 3
prolixius omnium nostrum uicem gaudeo, quod etiam mihi Octauius uicerit, cum maxima iudicandi mihi inuidia detracta sit. nec tamen possum meritum eius uerborum laudibus repensare: testimonium et hominis et unius infirmum est: habet Dei munus eximium, a quo et inspiratus orauit et obtinuit adiutus.

Post haec laeti hilaresque discessimus, Caecilius quod 4
crediderit, Octauius [gaudere] quod uicerit, ego et quod hic crediderit et hic uicerit.

1 triumfator; pertinet *Ursinus* — pertineat 2 de *addidit Idem* 4 subsidunt *Heumann* — consubsidunt 7 congruentes *Vahlen* — congruentius; ad ego 1 *m.* 8 uicem *Heumann* — uice 12 infir mium, *sed tertia* i *erasa* 15 *P. Daniel et Ursinus* gaudere *obelo notarunt.*

INDEX NOMINUM PROPRIORUM.

Sumptibus E. J. BRILL, prodierunt:

COBET, C. G., Oratio de arte interpretandi grammatices et critices fundamentis innixa primario philologi officio. 1847. 8°. *Épuisé.* . . . . *f* 1.80

— —— Variae lectiones quibus continentur observationes criticae in scriptores graecos. Editio secunda auctior. 1873. 8°. . . . *f* 7.—

— —— Miscellanea critica quibus continentur emendationes in scriptores graecos praesertim Homerum et Demosthenem. 1876. 8°. *f* 7.—

— —— Observationes criticae et palaeographicae ad Dionysii Halicarnassensis antiquitates Romanas. 1877. 8°. . . . . *f* 3.50

— —— Collectanea critica quibus continentur observationes criticae in scriptores graecos. 1878. 8°. . . . . *f* 7.—

CORNELIUS NEPOS, Vitae excellentium imperatorum. In usum scholarum edid. C. G. Cobet. 1881. 8°. . . . . *f* 0.60

LYSIAS, Orationes et fragmenta in usum studiosae juventutis emendavit C. G. Cobet. 1863. 8°. . . . . *f* 1.20

MEY, H. W. VAN DER, Studia Theognidea, accessit collatio codicis Mutinensis tantum non omnis. 1869. 8°. . . . . . . *f* 0.75

POLAK, H. J., Ad Odysseam eiusque scholiastas curae secundae. Emendationes ad scholia in Homeri Odysseam. 1882. 8°. *f* 7.—

— —— Bloemlezing uit grieksche dichters, met aanteekeningen, ten dienste van de middelste klasse der gymnasia. 1875. 8°. . *f* 1.20

SPEYER (Dr. J. S.), Latijnsche spraakkunst. 1e stuk: Flexie en etymologie. 1878. 8°. . . . . *f* 1.90

— —— 2de stuk: Syntaxis. 1880. 8°. . . . . *f* 1.90

VOEGLER (J. G.), Tirocinium poeticum graecum. Attische verzen met opgave der voornaamste metrische regels. 1876. 8°. . *f* 0.90

ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ ΚΥΡΟΥ ΑΝΑΒΑΣΙΣ. Xenophontis Expeditio Cyri in usum scholarum edidit C. G. Cobet. Editio tertia emendatior. 1880. 8°. . . . . *f* 1.20

ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΑ. Xenophontis Historia graeca in usum scholarum emend. C. G. Cobet. Editio secunda emendatior. 1880. 8°. *f* 1.20

E typographeo E. J. BRILL, Lugd. Bat.